

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta

Poetika smrti a umírání v tradici a současnosti české kultury

Bakalářská práce

Datum odevzdání: 17. 8. 2009

Autor: Zdeňka Srpková

Vedoucí práce: PhDr. Jan Vitoň

Abstrakt

Smrt vnímáme jako konec životního cyklu každé živé bytosti, tedy i člověka. Smrt je stále tabuizovaným tématem a mluvit o ní ve společnosti je mnohdy nežádoucí. Chápání konečnosti života je v této souvislosti v různých obdobích vývoje společnosti, kulturách apod. různě vnímáno. Česká kultura jako součást středoevropského civilizačního areálu má v chápání smrti svá specifika, která se projevují v její poetizaci v umělecké tvorbě nejrozličnějšího typu. Proto bylo cílem této práce zjistit u vybraného vzorku populace, jaký je jejich názor na problematiku smrti z etického hlediska, zda má na tento názor nějaký vliv zobrazení smrti v uměleckém díle. Dalším cílem této práce je také zjistit, jestli lidé o smrti přemýšlejí a tato myšlenka je deprimuje nebo zda považují smrt za něco přirozeného, co je nedílnou součástí života a týká se každého z nás.

Práce se skládá z části teoretické a části praktické. V praktické části byl použit kvantitativní výzkum. V rámci kvantitativního výzkumu jsem využila metodu dotazování, techniku dotazníku. Informace získané z dotazníku byly vyhodnoceny a vyjádřeny pomocí grafů. Z výsledků získaných v tomto výzkumu nebyla potvrzena hypotéza č. 1: Na smrt nemyslím, až to přijde, tak to bude. Deprimovalo by mě pomyšlení na něco takového. Naopak potvrzena byla hypotéza č. 2: Smrt je logická záležitost, život doprovází, s touto skutečností se jak v případě mých blízkých, tak smrti vlastní pokouším vyrovnat. Po analýze získaných dat byla pouze zčásti potvrzena hypotéza č. 3: Se zobrazením smrti v uměleckém díle jsem se setkala a hluboce se mě to dotklo. Lidé uváděli, že se s uměleckým dílem setkali, ale nijak se jich to nedotklo a zobrazení smrti považují pouze za součást daného díla, což také potvrzuje další stanovenou hypotézu č. 4: Umělecké vyjádření smrti беру jako součást daného díla, autorova záměru apod., nijak mě to neoslovuje.

Bakalářskou práci by bylo možné využít jako materiál k informování široké i odborné veřejnosti o vlivu umělecké tvorby na pohled určitého vzorku populace na záležitost umírání a smrti.

Abstract

Death is regarded as the end of the life cycle of any living being, including humans. Death has still been made a taboo topic of a regular conversation. Understanding the finiteness of death in this context is differently perceived in different cultures and in different periods of society development. Czech culture as a part of the Central European civilization area has its specifics in understanding the death issue, which is reflected in all varieties of artistic creations. Therefore, the objective of this thesis was to determine the attitude of a selected population sample to the death issue from the ethical point of view, and if the artistic expression of death influences this point of view. Another goal of this thesis is to find out if people think about death, which causes their thoughts depressive, or if they consider death an integral part of life concerning all of us.

The thesis consists of two parts – theoretical and practical. In the practical part, the method of quantitative research, the interrogation method using the questionnaire technique was applied. The data obtained from the questionnaires were evaluated and made into graphs. The results show that the hypothesis 1: “I do not think of death, when death comes, it will be present. I would feel depressed thinking of anything like that” was not confirmed. On the contrary, the hypothesis 2: “Death is a matter of logic, accompanying life, and I have been trying to cope with this fact both in the case of my loved ones and my case” was confirmed. After the analysis of the obtained data, the hypothesis 3: “I have encountered a death expression in a work of art and I felt deeply touched” was only partially confirmed. The respondents claimed that they had encountered such a work of art but left untouched, because they considered the expression of death only a part of the work, which also confirms the hypothesis 4: “I consider an artistic expression of death as a part of the work, a mere intent of a writer or and artist, I am not concerned at all.

The thesis could be used as an instrument to inform the general public and professionals on the impact of artistic creation on the view of a certain population sample on the death and dying issue.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Poetika smrti a umírání v tradici a současnosti české kultury vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě/v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Zdravotně sociální fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích

Poděkování:

Tímto bych chtěla poděkovat PhDr. Janu Vitoňovi jako vedoucímu mé bakalářské práce za jeho podporu a cenné rady při psaní práce. Také bych ráda poděkovala své rodině za podporu a připomínky k psaní této práce a také všem lidem, kteří se ochotně účastnili mého výzkumu a tím také přispěli k dokončení této práce.

Obsah:

Úvod.....	8
1 Současný stav.....	9
1.1 Umírání a smrt – vymezení pojmů	9
1.1.1 Thanatologie	9
1.1.2 Umírání	9
1.1.2.1 Období pre finem	9
1.1.2.2 Období in finem	10
1.1.2.3 Období post finem	10
1.1.3 Smrt.....	11
1.1.3.1 Smrt fyzická.....	11
1.1.3.2 Smrt psychická.....	11
1.1.3.3 Smrt sociální	11
1.1.4 Filozofický pohled na smrt	12
1.1.5 Umírání a smrt z pohledu křesťanství.....	12
1.2 Umírání a smrt v průřezu dějin české kultury.....	13
1.2.1 Péče o umírající	13
1.2.2 Duše	14
1.2.3 Peklo a očistec	15
1.2.3.1 Očistec	16
1.2.3.2 Peklo	16
1.2.4 Pohřeb a pohřební rituály, pohřebiště	17
1.3 Umírání a smrt v dějinách jiných kultur	20
1.3.1 Egypt.....	20
1.3.2 Mezopotámie	23
1.3.3 Peru	24
1.3.4 Čína.....	24
1.3.5 Tibet.....	25
1.3.6 Pojetí smrti v antice	26
1.3.6.1 Řecko	26
1.3.6.2 Řím.....	28
1.4 Umírání a smrt v literatuře.....	28
2 Cíle a hypotézy	31
2.1 Cíle práce	31
2.2 Hypotézy práce	31
3 Metodika	32
3.1 Dotazník.....	32
4 Výsledky	33
4.1 Vyhodnocení dotazníků	33
4.1.1 Otázka č. 1	33
4.1.2 Otázka č. 2	34
4.1.3 Otázka č. 3	35
4.1.4 Otázka č. 4	36
4.1.5 Otázka č. 5	37
4.1.6 Otázka č. 6	38

4.1.7	Otázka č. 7	39
4.1.8	Otázka č. 8	40
4.1.9	Otázka č. 9	41
4.1.10	Otázka č. 10	42
4.1.11	Otázka č. 11	43
4.1.12	Otázka č. 12	44
5	Diskuze	45
6	Závěr	48
7	Seznam použitých zdrojů.....	50
8	Klíčová slova	53
9	Přílohy.....	54

Úvod

Lidský život má několik fází, z nichž ta poslední a také konečná je velmi zajímavá. Je mnoho autorů, kteří se tímto úsekem lidského života zabývají a popisují ho ve svých uměleckých dílech. Ať už se jedná o díla literární, divadelní hry, zachycení umírání a smrti ve výtvarném umění nebo je toto téma použito ve filmovém ztvárnění. Proto i pro mě je toto téma velice zajímavé a rozhodla jsem se tedy ve své práci zabývat pohledem na smrt nejenom obecně, ale také připomenout smrt a rituály s ní spojené jak v dávných časech, tak v současné době. S tím je také spojeno i zachycení smrti v uměleckých dílech, především v literatuře.

Práce je rozdělena na část teoretickou a část praktickou. V teoretické části se zabývám již zmíněným pohledem na smrt obecně. V první kapitole jsou především popsány jednotlivé základní termíny týkající se umírání a smrti. Další kapitola se zmiňuje o umírání a smrti v průřezu českých dějin. Dále se v jednotlivých kapitolách zabývám smrtí a rituály s ní spojenými v oblastech se specifickou kulturou, kterými jsou např. Egypt, Mezopotámie, Peru, Čína, Tibet, ale i Řecko a Řím. V každé této kultuře je pohled na umírání a smrt odlišný. Také pohřební rituály a obřady s pohřbíváním spojené jsou v každé z těchto kultur velice specifické. Poslední kapitola teoretické části je věnována zachycení umírání a smrti v literatuře, kde jsou zmíněni nejznámější čeští autoři a jejich umělecká díla.

V části praktické se zabývám kvantitativním výzkumem, který je prováděn pomocí dotazníků. Cílem této části mé práce je zjistit u vybraného vzorku populace, jaký je jejich názor na problematiku smrti z etického hlediska a zda má na tento názor nějaký vliv prezentace smrti v uměleckém díle. Praktická část by také měla zjistit, zda lidé o smrti přemýšlejí, jestli je tato myšlenka deprimuje nebo zda smrt považují za přirozenou součást života. Výsledky tohoto výzkumu by měly vést k potvrzení či vyvrácení stanovených hypotéz.

Tato práce by měla vést k informování široké i odborné veřejnosti o pohledu naší populace na tematiku smrti a zachycení umírání a smrti v literatuře, přístupu populace k umělecké tvorbě v souvislosti s tímto tématem.

1 Současný stav

1.1 Umírání a smrt – vymezení pojmů

1.1.1 Thanatologie

Thanatologie je nauka zabývající se problematikou konečného období života, umíráním a smrtí. Thanatologie je interdisciplinárním oborem, kterým se zabývá nejen medicína, ale také filozofie, teologie, psychologie, sociologie, právo a jiné vědní disciplíny (Jankovský, 2003).

„Thanatologie je většinou definována jako interdisciplinární vědní obor o smrti a o všech fenoménech, které jsou s ní spojeny. Název je odvozen od jména řeckého boha smrtelného spánku a smrti. Thanatos, bratr Hypnův, je zpravidla zobrazován jako okřídlený spící jinoch s uhasínající pochodní“ (Haškovcová, 2007, str. 178).

1.1.2 Umírání

Před smrtí se uplatňuje časový faktor umírání, což je proces, který má různou délku a podobu, každý ho prožívá různě, je zcela individuální a jedinečný. Konec umírání je tedy osobní zkušeností, které se nemůže zúčastnit nikdo jiný (Kelarová, 2007).

„Pojem umírání je v lékařské terminologii skutečně synonymem terminálního stavu. Definice terminálního stavu uvádí, že dochází k postupnému a nezvratnému selhávání důležitých, vitálních funkcí tkání a orgánů, jehož důsledkem je zánik individua, tj. smrt (mors)“ (Haškovcová, 2002, str. 204).

Mnoho odborníků rozděluje podle časového hlediska proces umírání na tři období: pre finem, in finem a post finem.

1.1.2.1 Období pre finem

Období pre finem začíná tehdy, kdy vejde v odbornou nebo laickou povědomost, že nemoc konkrétního člověka je vážná a neslučitelná se životem. V tomto období je

tedy smrt v určitém i relativně dlouhém čase (týdny, měsíce) velmi pravděpodobná. V tomto smyslu je umírání proces, který začíná diagnózou vážné, dlouhodobé a prognosticky neblahé nemoci (Haškovcová, 2002).

Toto období umírání však nelze vázat pouze na terminální stav, protože počátek umírání začíná již při samotném zrození. Dochází k postupnému stárnutí organismu, vyhasínání energie a sil, které je způsobené věkem, ale také onemocněním, jež tuto fázi umírání může urychlovat (Haškovcová, 2002). Období *pre finem* tedy můžeme vnímat jako prožívání našeho každodenního života, kdy se s každým prožitým dnem blížíme ke smrti (Misconiová, 1998).

1.1.2.2 *Období in finem*

Toto období je totožné s používaným pojmem tzv. terminálního stavu. V dnešní době je problematikou především ritualizace smrti. Člověk se rodí v nemocnici, ve které téměř jistě také zemře. Smrt jako fenomén vypadla z pozornosti lidí všech věkových skupin a sociálních rolí. Proto stále častěji společnost odsunuje umírající pacienty do institucí, ve kterých bývají profesionálně opět odsunuti. Smrt tak bývá zahalena bílou plentou, doslova i obrazně. Umírajícímu chybí lidský kontakt. Ošetřující jsou pro něj cizí, protože ti mu zajistí pouze čistotu, pořádek, přinesou jídlo a léky (Haškovcová, 2002). O umírajícího dnes málokdy pečuje jeho rodina, a i v těchto případech bývá často vyděšena terminálním stavem umírajícího a žádá o neodkladnou hospitalizaci. Důvodem také bývá problematický argument, že by smrti nemocného byly přítomny děti, což by bylo nevhodné (Goldmann, Cichá, 2004).

1.1.2.3 *Období post finem*

Toto období začíná smrtí umírajícího a zahrnuje tedy pietní péči o mrtvé tělo, sdělení informace pozůstalým, zařizování pohřbu a také pomoc pozůstalým (Jankovský, 2003).

1.1.3 Smrt

Smrt patří k životu a vnímáme ji jako přirozenou etapu lidského života. Víme, že smrt je neodvratným koncem každého života, je vepsána v každém zrození a patří k univerzální lidské zkušenosti; byla zde od nejstarších lidských dějin a bude stále (Kelnarová, 2007). Odborná literatura uvádí mnoho definic smrti.

„Smrt (exitus letalis) je definována nezvratnou zástavou srdeční činnosti a dýchání, s následným nezvratným zánikem všech mozkových funkcí. Důsledkem je nezvratné ukončení základních životních funkcí metabolických a homeostatických“ (Goldmann, Cichá, 2004, str. 71).

1.1.3.1 Smrt fyzická

Smrtí fyzickou se podle Světové zdravotnické organizace rozumí stav, kdy dochází k nezvratným, prokázaným vyhasnutím mozkových funkcí a další funkce organismu lze uměle udržovat, nebo by tyto funkce mohly fungovat autonomně. Tento stav také lze definovat jako smrt mozku (Goldmann, Cichá, 2004).

1.1.3.2 Smrt psychická

Žádný člověk by neměl zemřít dříve psychicky než fyzicky. Smrtí psychickou tedy rozumíme psychickou rezignaci, intenzivní beznaděj a zoufalství, které umírající prožívá (Haškovcová, 2002).

1.1.3.3 Smrt sociální

Smrt sociální je stav, kdy člověk sice žije, ale přesto je vyvázán z pro něj důležitých sociálních a interpersonálních vztahů a často bývá odtržen od společnosti (Haškovcová, 2002). Smrt sociální a také smrt psychická často předchází smrti fyzické. Úplným počátkem smrti psychické a sociální často bývá opuštění domova a také prostředí, ve kterém umírající prožil svůj život (Misconiová).

1.1.4 *Filozofický pohled na smrt*

Ve filozofických úvahách převažuje názor, že smrt vlastně není zničením vlastního já, ale je pouze jeho přeměnou v jinou formu existence. Život lidské duše bývá často v mnoha vírách a vyznáních spojen s myšlenkou v její posmrtný život (Kutnohorská, 2007). Filozofie myšlení se v oblasti umírání soustřeďuje na čtyři základní otázky: Co je smrt? Existuje pro člověka naděje za hranicí smrti? Jak se máme postavit ke smrti? Odkud víme o smrti a jak? Tato čtyři hlediska tázání představují rozčlenění jediné základní otázky, ve které se stýkají. Můžeme ji označit jako otázku po smyslu smrti (Scherer, 2005). Otázka smrti se netýká pouze konce našeho života, ale je stále přítomna v celém průběhu naší existence (Kutnohorská, 2007).

1.1.5 *Umírání a smrt z pohledu křesťanství*

Otázka života a smrti je jednou z nejstarších, nejtěžších a nejzákladnějších kladených otázek. Tuto otázku si klade každý člověk, protože ví o konečnosti svého života, a právě tím se také odlišuje od ostatních forem života na této zemi (Křivohlavý, 1991).

Křesťanská víra přináší člověku naději, která je zjevná již v některých symbolech. Pro mimokřesťanské kruhy jsou typickými symboly například zlomený meč, přelomené kopí, přetržená struna, padlý strom, rozbitá číše a podobné symboly. To vše značí, že vše končí a je ztraceno. Křesťané naproti tomu užívají výrazy jako království Boží, Otcovský dům, koruna života apod. Tyto výrazy hovoří o naději, slávě a vítězství (Křivohlavý, 1991). Křesťané chápou smrt jako jedinečné vědomí, že člověk je v paměti Boží. Takové vědomí ovšem vychází z pevného zakotvení ve víře (Jankovský, 2003).

Náboženský přístup, ať se jedná o křesťanství nebo o jiné náboženství, nechápe smrt jako definitivní konec člověka. Můžeme mluvit jak o životě záhrobním, tak i o reinkarnaci anebo o dalším trvání duše, přestože tělesný život člověka skončil. Stále však máme na mysli život v plnosti, který překračuje všechny hranice, tedy i smrt (Jankovský, 2003).

1.2 *Umírání a smrt v průřezu dějin české kultury*

1.2.1 *Péče o umírající*

V průběhu historického vývoje je problematika umírání a smrti velmi úzce spjata s vývojem náboženského pojetí, s vývojem filozofického poznání, etického cítění a také se sociokulturním rozvojem dané společnosti (Kelnarová, 2007).

Lidé o sebe navzájem pečovali již od nepaměti. Vždy existovali lidé, kteří pomáhali potřebným a pečovali o nemocné a raněné (Nováková, 2008).

Tváří v tvář blížící se smrti je každý člověk odkázán sám na sebe, což do počátku 20. století nebylo tak obvyklé. Tehdy člověk neumíral sám, neboť byl umírající stále považován za člena společenství, k němuž celý život patřil (Ohler, 2001). Dá se tedy hovořit o tzv. domácím modelu umírání. O domácím modelu umírání lze hovořit teprve v posledních dvou stoletích. Do té doby byla poskytovaná péče většinou laická, a často dokonce žádná. V té době nebyla smrt tabuizována, proto lidé věděli, jak se mají k umírajícímu chovat, a také umírající věděl, co se od něj očekává. Duševní rovnováhu umírající čerpal se své životní zkušenosti, neboť v mládí se několikrát ocitl u lůžka těch, kteří umírali. Každý rituál zklidňuje emotivně vypjatou situaci a základní scénář umírání a smrti byl všeobecně znám. Duchovní péče tedy byla součástí každého rituálu. Duchovní péči umírajícímu poskytoval kněží a průvodci člověka jdoucího ke smrti byli věřící, především rodinní příslušníci (Haškovcová, 2007).

Umírající v určité chvíli zhodnotil svou situaci a poznal, že se blíží jeho „poslední hodinka“ (Haškovcová, 2007). Kolem umírajícího se začínali scházet nejbližší příbuzní a širší příbuzenstvo, přátelé a sousedi, spoluobčané a kolegové. Ke smrtelnému loži byli také přizváni lidé, které měl umírající rád. Slovy a gesty se umírající loučil s přítomnými lidmi, kdy se jim snažil předávat své životní zkušenosti (Ohler, 2001). Během loučení vyslovil umírající své poslední přání. Následně příbuzní zavolali kněze, který poskytl umírajícímu útěchu. Tím kněz připravil umírajícího na neznámou cestu. Umírající se pak obvykle zklidnil a poté už jen trpělivě čekal, nejčastěji v oparu milosrdné agónie, na svou smrt. Pokud trpěl silnými bolestmi, které se nedařilo tišit laickými postupy, byl přivolán lékař, který podal zklidňující morfium (Haškovcová, 2007).

Je třeba zdůraznit, že idylické umírání uvedené v literatuře bylo spíše vzácností. Mnoho umírajících rodinu nemělo nebo byla jeho rodina nefunkční či nedosažitelná (Haškovcová, 2007).

Dnes se však téměř vždy setkáváme s tzv. institucionálním modelem umírání., který se vyvíjel postupně a úzce souvisel s rozvojem ošetrovatelství. Umírající jsou dnes umisťováni do nemocnic, kde je jim poskytnuta odborná profesionální pomoc, jejíž stinnou stránkou je chladná a odosobněná péče (Jankovský, 2003).

Hospicová péče

Již ve středověku vznikaly na našem území tzv. hospitály, které sloužily například k péči o chudé, nemocné a zestárlé, osamocené umírající, sirotky, pocestné a další potřebné. Tyto hospitály zřizovaly biskupové, kláštery a faráři. Později začínají hospitály budovat i města (Misconiová, 1998).

Za vlády Františka Josefa I. dochází k rozvoji celé škály zařízení, která slouží všem potřebným. Systém obecních pastoušek, chudobinců a chorobinců byl určen všem osamělým starým a umírajícím lidem, kteří měli nejen kde složit hlavu, ale bylo o ně zde postaráno i odbornou péčí, kterou zajišťovaly různé dobročinné obecní spolky a charitativní organizace. Již v této době se můžeme setkat s prvními známkami lůžkové hospicové péče, tak jak ji vnímáme dnes (Haškovcová, 2002). K vzestupu hospiců dochází v době, kdy se hlavní důraz přesunul z péče o tělesno na vztah k pacientovi a jeho rodině. Smrtelně nemocné lidi bylo tedy možno přivítat v přátelském prostředí, kde mohli své poslední dny dožít v co nejbližším stavu (Davies, 2007).

„Na filosofii prvního moderního hospice, který zakládá paní Dr. Cecilly Saundersová v roce 1960 v Anglii, navazuje v roce 1995 hospic, který zakládá MUDr. Marie Svatošová v Červeném Kostelci“ (Misconiová, 1998, str. 43).

1.2.2 Duše

Začleňování zemřelých do rodinného kruhu živých je typické pro všechny germánské národy a později i pro celou středověkou Evropu. Nejprve se lidé mrtvých báli, ale později rozvinuli kult předků a také složité pohřební rituály (Lecouteux, 1997).

Duše mohla být vyobrazena v podobě stínové postavy, která byla schopna řeči, pohybu, jídla i pití. Mnohdy po sobě mohly duše zanechávat i stopy. Způsobů zjišťování takových stop po svých zemřelých příbuzných, o kterých se věřilo, že v předvečer svátku dušiček navštěvují své příbytky, bylo mnoho. Lidé např. sypali na podlahu popel nebo mouku. Za místo, kde sídlí duše, se považovala prsa nebo srdce. Předpokládalo se, že duše opouští tělo ve spánku nebo v bezvědomí. Lidé byli přesvědčeni, že duše po smrti vychází z těla ústy v podobě obláčku nebo jako bílá pára a často na sebe bere podobu ptáka. Duše dobrého nebo nevině zabitého člověka na sebe bere podobu bílé holubice, zlý mrtvý se zjevuje jako havran, krkavec nebo vrána. Víra v převtělování duší do zvířecí podoby je pro lidové myšlení velmi archaická. Lidé také věřili v to, že se duše zemřelých vtělují do stromů a rostlin. Též hvězdy se pokládaly za duše zemřelých. Motivy vtělování duše do stromu můžeme najít v různých mýtech, ale také ve slovesném a písňovém folkloru. Např. dřevorubec prosil před kácením strom za odpuštění, aby se duše v něm ukrytá nemusela dál v jeho pařezu soužit. Pro lidové myšlení bylo typické přesvědčení o podvojně existenci duše a těla. Po pohřbení se mělo tělo rozpadnout – pokud se tak nestalo, byl zemřelý špatným člověkem nebo při pohřbívání nebyly dodrženy potřebné úkony. Nejednotné však byly představy o duši, která se buď zdržovala poblíž pozůstalých a později se převtělila. Proto se po skonu otvírala okna, aby mohla duše odejít. Podle jiné představy zůstává duše po určitý čas připoutána k tělu, proto lidé po skonu okna a dveře zavírali, aby tak zabránili jejímu předčasnému odchodu. Přesvědčení o spojení těla a duše vedlo ke snaze je definitivně oddělit ihned po smrti, kdy nejúčinnějším způsobem bylo jeho spálení. V každém případě byla snaha vyplnit období mezi smrtí a pohřbem určitými úkony, které směřovaly k pozitivnímu přijetí duše do zázsvětí a zároveň měly chránit pozůstalé (Navrátilová, 2004).

1.2.3 *Peklo a očištec*

Lidová tradice uvádí, že duše člověka se měla po smrti odebrat do věčné radosti v ráji, nebo být trestána v pekle či očištecí (Navrátilová, 2004).

1.2.3.1 Očistec

Představa očistce jako prostoru, který leží někde mezi věčnou blažeností a zatracením, nebyla v povědomí lidí nijak přesná. Věřilo se, že očistcem mají projít duše všech zemřelých, protože přímo do nebe se mohli dostat pouze svatí, „prostřácci“, slabí duchem a malé děti, které byly pokřtěné. Děti po smrti odletěly do nebe v podobě andílků. Očistec byl místem, kde se lidé podrobili pokání a jejich hříšné duše se zde měly očistit fyzickým utrpením (Navrátilová, 2004).

Víra v očistec je velmi stará, věřili v něj již církevní Otcové, středověcí teologové i literáti, k nimž patří např. i Dante Alighieri. Ten se o pekle, očistci a ráji zmiňuje ve svém duchovním eposu „Božská komedie“, kdy celé dílo je sestaveno podle křesťanských představ založených na základě duality těla a duševna.

Lidová víra představu očistce tak snadno nepřijímala. Zde se postoj k očistci vyznačuje dvěma odlišnými aspekty. Prvním je malé množství zmínek nebo odkazů na očistec: až do 17. století se o něm téměř nemluvalo, protože nepatřil ke každodenním projevům zbožnosti. Do té doby lidé znali pouze nebeský dvůr a peklo. Druhým aspektem bylo, že smrtí ještě není rozhodnuto, protože mezi úmrtím a konečným rozsudkem je tzv. přechodné období. Během tohoto období může ještě být každý člověk spasen. Lidé tedy připouštěli dva stavy, odpočinek a zatracení (Ariés, 2000).

1.2.3.2 Peklo

Podle středověkých teologů se do pekla dostal ten, kdo zemřel v těžkém hříchu a nekál se (Ohler, 2001). Peklo a posmrtné tresty, které člověk během svého života spáchal na Bohu nebo na jiných lidech, byly častými tématy negativity středověké emocionality a také výrazně ovlivňovaly lidovou kulturu. V lidovém křesťanství bylo peklo konkrétně představitelným místem. Středověké církevní pojetí pekla bylo umístění pekla „dole“ s bolestným odloučením od Boha. Podle antických představ bylo peklo umístěno pod zemí nebo v jeskyni, v lese apod. To odpovídalo prostorové orientaci, kdy „nahore“ a „dole“ bylo odrazem dobra a zla (Navrátilová, 2004).

Podle katolíků bylo peklo skutečným místem, obvykle jámou, ve které zatracení stráví věčnost s Luciferem a jeho démony, kterými byli vzpurní andělé (Kerrigan, 2008).

Peklo bylo v lidové představivosti vyobrazováno názorněji a barvitěji než představy o nebi. Peklo pro lidi představovalo místo, které je plné hořící smůly a síry, je sídlem zlých duchů a je místem věčného zatracení, odkud není návratu. Peklu propadli ti největší hříšníci, za které se považovali zloději, opilci, podvodníci a surovci (Navrátilová, 2004).

Lidé se všemožně snažili vyhnout peklu a očistci. Na konci středověku za sebe lidé prosili modlitbami, dobročinností a odpustky. Později orodovali i za jiné, kdy v modlitbách za zesnulé viděli možnost jak prodloužit pozemskou lásku a starostlivost až za hrob.

1.2.4 Pohřeb a pohřební rituály, pohřebiště

Studium nejstarších pohřebišť nám přibližuje mnohé zvyky a představy dávných obyvatel naší vlasti. Ve způsobu pohřbívání se mohou odrazit různé společenské vztahy. Pohřební obřady jsou považovány a výrazné etnokulturní rysy většiny pravěkých a časně dějinných společenstev (Klanica, 1986).

Ve způsobu pohřbívání rozeznáváme dva základní rituály, žárový a kostrový. V prostředí slovanských kmenů pozorujeme především původnější žárové pohřbívání. Žárovým pohřbíváním rozumíme spálení tělesných pozůstatků zemřelého na hranici. Až později se setkáváme s ukládáním nespálených těl, které označujeme jako kostrové pohřbívání (Klanica, 1986).

Žárové pohřbívání

Kultura žárového pohřbívání se jeví jako velmi prostá a jednoduchá. Tento způsob pohřbívání se rozšířil v podstatě po celém území naší vlasti v 6.–8. století (Klanica, 1986). Slované ke spálenému tělu již nic nepřikládali, jen výjimečně lze najít např. nožík, střepy, křesací kamínek nebo drobné ozdoby. Nádoba, do které se ukládal popel, byla obyčejná, užitková, nebyla přizpůsobena pohřebnímu obřadu (Beranová, 1988). Objevují se ploché žárové hroby ve vrstvě, vrstvové s hromádkami, jámové

bezurnové, popelníkové a kombinované s popelem nasýpaným v jamce a s přidanou popelnicí, urnou. Velmi často se také vyskytovaly případy, kdy se popelnice překrývaly plochým kamenem či střepem (Klanica, 1986). Pohřebiště nebyly velká, hroby se na povrchu nijak neoznačovaly. Pohřebiště vznikala spíše na okraji polností, mimo obdělávanou půdu (Beranová, 1988).

Způsob pohřbívání se postupně měnil a na většině slovanského území se začínaly od 7. století stavět mohyly. Měly podobu vysokých násypů z hlíny, které zpevňovaly dřevěné konstrukce nebo kameny (Beranová, 1988).

Kostrové pohřbívání

Žárové hroby bez mohylových násypů vystřídaly hroby, ve kterých bylo uloženo nespálené tělo. Tyto hroby byly také bez mohylového násypu, jenom s menším označením. Tyto tzv. ploché kostrové hroby se začínají šířit od 7. století nejprve na území se specifickým historickým vývojem. Až v 9. století se společně se šířením křesťanství staly jediným způsobem pohřbívání u všech Slovanů. Později se začíná šířit pohřbívání do jam pod mohylami nebo na úroveň půdy, výjimkou nebylo ani pohřbívání přímo do tělesa mohyly. Tento způsob pohřbívání končí někde na přelomu 9. a 10. století (Beranová, 1988).

V mohylách byli pohřbíváni lidé různě majetní a různého sociálního postavení, např. jezdcí, bojovníci s mečem i lidé, kteří byli celkem nemajetní. Mrtvým byly do hrobu vkládány různé předměty. Ženám se do hrobu vkládaly náušnice v několika párech, korále, prsteny a jiné šperky, kovové jehly a další předměty. Do hrobů mužů i žen se vkládaly také nádoby a jejich střepy, maso a vejce. Někdy to bylo jídlo a pití pro mrtvé, jindy to mohly být zbytky pohřební hostiny (Beranová, 1988).

Pohřebiště, hřbitovy

K pohřbívání do země docházelo postupně od 5. do 9. století v souvislosti s přijetím křesťanství. S pohřbíváním byly spojené různé zvyklosti. Významným zásahem do těchto zvyklostí bylo přesunutí pohřebišť do sídlišť a zřizování stálých

hřbitovů. Tyto hřbitovy byla církví posvěcená místa sloužící k pietnímu uložení tělesných pozůstatků (Navrátilová, 2004). Hřbitovy nacházející se uprostřed starých sídlišť mají mnohdy rozličný původ: mohou to být předkřesťanská pohřebiště Řeků a Římanů, Germánů a Slovanů, hrob nějakého hrdiny či světce nebo to může být plánovitě zařízené pohřebiště, které se obvykle nachází u kostela (Ohler, 2001). V křesťanské době začalo docházet k rušení pohanských pohřebišť a pochovávání mrtvých v lesích a polích. Začaly tedy vznikat hřbitovy, které se zřizovaly uvnitř osad kolem farních kostelů. Uprostřed těchto hřbitovů se umisťoval kříž s vyobrazením Spasitele, který symbolizoval vykoupení lidstva a jeho vzkříšení. Hřbitovy obvykle byly obehnané zdí, která chránila hřbitov před okolním světem. Byla také symbolem mezní situace lidského údělu, jeho duchovního významu a smyslu (Navrátilová, 2004).

Od konce starověku se rozšiřovala vzájemná nesnášenlivost mezi křesťany a pohany. Křesťané tedy usilovali o to, aby svým zemřelým vyhradili určitá místa. V té době převládal názor, že by mohlo dojít k poskvrnění hrobů a pochovaným věřícím by mohlo být bráněno ve zmrtvýchvstání, pokud by byli pohřbeni v blízkosti pohanů. Tyto představy přetrvávaly až do novověku. Na to poukazují katolické a evangelické hřbitovy, které se objevovaly po církevním rozkolu v 16. století. Na těchto hřbitovech bylo zakázáno pochovávat přívržence jiných vyznání, ale také zde nesměli být pochováni ti, kteří nebyli podle tehdy platného církevního učení spaseni: Židé, zločinci, sebevrazi, kacíři a také nepokřtěné děti (Ohler, 2001).

Ve středověku role hřbitovů zeslábla, hroby se přitiskly ke kostelům nebo je zaplnily. Hřbitovy tedy splývaly s areálem kostela a s veřejným prostranstvím (Ariés, 2000).

Pohřební hostiny a pohoštění

Součástí pohřebního obřadu u starých Slovanů byla tryzna, slavnost dramatického rázu, jejímž cílem bylo zahnat zlé demony. Slavnost provázely zápasy, válečné křiky a zpěvy maskovaných účastníků. Poté následovala nákladná hostina, nazývaná strava nebo pira. Hostina byla charakteristická bujnou zábavou a velkým množstvím až plýtváním pokrmů a nápojů, zvláště medovinou. Hry, hlučné výstřednosti

a marnost v konzumaci jídel a nápojů, které byly po staletí kritizované církví, postupně vymizely. Stále se však zachovaly pohřební hostiny a pohoštění. Pohoštění mělo svůj význam. Sloužilo k uctění památky zemřelého, aby tak dosáhl spokojenosti na onom světě a zároveň se tak zamezilo jeho případnému návratu na zem. Charakter hostiny se různě odlišoval podle rozsahu předkládaných jídel, který byl ovlivněn sociálním postavením zemřelého (Navrátilová, 2004).

1.3 Umírání a smrt v dějinách jiných kultur

1.3.1 Egypt

Představa Egyptanů o tělu a duši byla odlišná od naší kultury. Věřili, že člověka tvoří duch Ka, duše Ba a tělo. Duch Ka má být nehmotný dvojník člověka, kterého Usíre po smrti odpoutá od těla. Aby bylo tělo ve chvíli odpoutání neporušeno, byla nutná balzamizace. Egyptané používali při pohřbívání mnoho zaříkávadel, jejichž pomocí se měl dostat zemřelý do západní říše. Tato zaříkávadla se psala dovnitř rakve a pokud tato plocha nestačila, psala se na svitky, které se pak ukládaly do rakve (Růžička, 2004).

V předdynastických časech, které předcházely zformování do faraonského státu, Egyptané pohřbívali své mrtvé do hrobů v zemi. Ukládali je ve skrčené pozici, která pravděpodobně znázorňovala zárodečnou polohu a měla mrtvému pomoci ke snadnějšímu znovuzrození na onom světě (Kerrigan, 2008).

V dynastické době si začínali králové a šlechtici budovat nad svými hroby mastaby, což byly stavby z hlíněných, na slunci vypálených cihel, které zakrývaly hrobovou jámu. Svá obydlí stavěli z lehkých materiálů, ale hroby stavěli tak, aby skutečně přetrvaly věky (Růžička, 2004).

Před sjednocením obojího Egypta se pohřební zvyklosti jihu a severu země odlišovaly. Pro Egyptany z Horní země bylo typické pohřbívát své mrtvé na hřbitovech umístěných na okraji pouště. Tyto hrobky vykládali cihlami, stavěly v nich dřevěné

stropy a vyznačili je mohylou v písku. V Dolním Egyptě se pohřbívalo do jámy v podlaze jedné místnosti v domě. Po spojení těchto území se převzal způsob pohřbívání Dolního Egypta. Později začaly vznikat domy určené k pohřbívání a specializovali se dělníci, kteří pracovali na vznešených hrobkách (Růžička, 2004).

Mumifikace

Jelikož Egypťané měli hrůzu z rozkladu po smrti, museli před uložením těla do hrobky udělat mnoho. Věřili, že když tělo nezůstane neporušené, ani duše nepřetrvá. V předdynastických časech se těla pohřbívala přímo do horkého písku pouště a tím byla přirozeně mumifikována, ale faraoni museli platit cenu za svou velkolepost (Kerrigan, 2008). Na myšlenku balzamování přivedlo Egypťany nejspíše přirozené vysychání mrtvol. Objevovalo se velmi zřídka již od prvních dynastií, ale obvyklé bylo od IV. dynastie (Růžička, 2004).

Egyptské balzamování bylo zároveň odbornou technikou a také mystickým rituálem. Tajemství balzamování bylo předáváno z generace na generaci v běhu dynastií, za kterých se provádělo (Kerrigan, 2008). Mumifikaci prováděli ve zvláštních dílnách mumifikátoři, kteří měli dobré znalosti o konzervačních vlastnostech používaných látek a také dobře ovládali různé techniky (Vachala, 2001). Existovalo několik způsobů balzamování. Nejdražším bylo balzamování prostřednictvím vonných látek, myrhy, skořice a oleje, které se do Egypta dovážely ze zahraničí. Jiným užívaným způsobem byla mumifikace ponořením do tekutého asfaltu nebo se mumifikovalo naftou (Růžička, 2004).

Cílem mumifikace bylo zachovat kosti v neporušeném stavu a na svém místě, ale také udržet hlavu spojenou s tělem. Proto se používala obinadla, aby se tak zachovala charakteristická struktura a tvar těla. Poté Egypťané zjistili, že se z těla musí vyjmout vnitřní orgány, což začali v průběhu Staré říše provádět (Johnson, 2002).

Ve slavných dnech egyptského balzamování se používal dlouhý hák vyrobený z bronzu, kterým se vytahoval mozek. Další odstraněné orgány, plíce, játra, žaludek a střeva byly umístěny do speciálních nádob zvaných „kanopy“. Ty měly ozdobné zátky, které obvykle znázorňovaly jednoho ze čtyř synů boha Hora – člověka, sokola, šakala

a paviána (Kerrigan, 2008). Do kanily s lidskou hlavou boha Amseta se ukládala játra, do kanily se šakalí hlavou boha Duamutefa se vkládal žaludek, kanila se sokolí hlavou boha Kebehsenufa sloužila k ukládání střev a poslední kanila s paviání hlavou boha Hopeje byla určena pro plíce. Později se kanopy nahradily čtyřmi balíčky s přiloženými voskovými figurkami znázorňujícími tyto bohy, jež se ukládaly zpět do těla nebo mezi nohy mrtvého. Nabalzamované tělo ovázali jemnými lněnými obinadly potřenými pryskyřičnou pastou. Takto upravené tělo – mumii – ozdobili šperky, náhrdelníky, prsteny a ochrannými amulety (Vachala, 2001). Mumie pak byla uložena do dřevěné rakve, která měla zhruba tvar lidského těla. Rakev byla zvenku i zevnitř vyzdobena dekorativními motivy a magickými zaříkávadly (Kerrigan, 2008).

Pokud byly všechny přípravy provedeny do nejmenších detailů, mohlo se přistoupit k samotnému pohřbu. Jednalo se o velkolepou událost. Faraonský kult smrti byl základem rituálního života egyptského státu a také motorem jeho ekonomiky. Slavnostní obřad začínal průvodem zahájeným v Thébách, kterého se zúčastnili kněží a hodnostáři, členové rodiny a ostatní truchlící (Kerrigan, 2008). Za nářku a kvílení plačících žen se rakev s mumii zemřelého umístila na člun a převezli ji přes Nil na západní břeh na pohřebiště. Po stranách rakve stály dvě ženy, z nichž jedna představovala Usirovu manželku a druhá jeho sestru. Ostatní lodě převážely pozůstalé, přátele a pohřební výbavu. Na západním břehu naložili rakev s mumii na saně a přepravili ji k hrobu (Vachala, 2001). Při příjezdu na místo posledního odpočinku zde byly předvedeny rituální tance a odříkány modlitby a zaříkávadla. Ty byly zaměřeny na různé části těla, které se připravovaly na své pozdější znovuprobuzení. Vrcholem této fáze bylo „otevření úst“, což znamenalo, že bylo potřeba se jich dotknout a vyřknout zaklínadla tak, aby ve svém posmrtném životě mohla duše mluvit a dýchat. Po splnění těchto náležitostí bylo tělo umístěno do kamenného sarkofágu a uloženo do hrobky, aby zde vyčkalo svého znovuzrození (Kerrigan, 2008).

Pyramidy

Epocha stavitelů pyramid trvala téměř tisíc let. Začala za 3. dynastie a pokud je umění stavět pyramidy považováno za nejvyšší výraz hospodářských a kulturních úspěchů, dosáhla svého vrcholu v další dynastii (Watterson, 2005).

Již před pěti tisíci lety žili Egypťané v přísně organizované společnosti, kde bylo velice propracované státní náboženství. Nejmocnějším představitelem a také nositelem moci a bohatství zde byl faraon. Ten se snažil své výsadní postavení zajistit i po smrti, proto musel mít tu nejlepší hrobku – pyramidu. První pyramidy byly vysoké a stupňovité. Pyramida měla dovést faraona ke slunečnímu bohu Ré a jeho duch měl po stěnách této pyramidy vystoupit k vrcholku až na nebesa. V průběhu staletí bylo vytvořeno velké množství podobných pyramid. Z mnohých však dnes zbyl pouze písek a suť (Růžička, 2004). Typy hrobek jsou zrcadlovým znázorněním toho, co se odehrávalo u Egypťanů v jejich reálném životě. Královská hrobka vyrůstala ze země nejdříve ve tvaru domu či mastaby, poté měla podobu rozlehlého paláce s dveřními otvory mezi jednotlivými místnostmi a výklenky a konečná podoba hrobky byla pyramida jako symbol majestátu a božství (Johnson, 2002).

1.3.2 Mezopotámie

Člověk v Mezopotámii neměl moc velké představy o záhrobí, byl spíše synem země a obdivovatelem přírody, kterou se snažil přetvářet. Zásadou mezopotamského člověka bylo dosažení svých přání na tomto světě, ne až v záhrobí. Přál si tedy dlouhý život a modlil se k bohům. Záhrobí pro něj znamenalo zemi, odkud není návratu, kterou obklopuje sedmero hradeb. Též bylo záhrobí označováno za místo bloudících stínů, kde člověk pojídá prach a hlínu a vládne zde nemírná žízeň (Klíma, 1976).

Pohřební zvyklosti

Mrtvola byla buď spálena nebo se ukládala do hliněné rakve. V pohřbívání se projevovaly třídní rozdíly. Odlišné tedy bylo pohřbívání prostého občana, velekněze nebo vladaře. Vladaři se obvykle pohřbívali se zbrojí, zbraněmi, jejich oblíbenými šperky, s pokrmy nebo číssemi. Ve starší době sumerské nebyly výjimkou lidské oběti,

kdy s vladařem byli za živa pohřbeni členové jeho dvora, palácová stráž, služebnictvo, hudebníci s nástroji atd. Pro mezopotamského člověka nebyl pohřeb pouze otázkou piety, ale také veřejného zájmu a hygieny (Klíma, 1976).

1.3.3 Peru

V Peru se po močické a tíwancké civilizaci objevila kultura Inků, která trvala od roku 1200 do roku 1534. Zajímavé jsou představy Inků o posmrtném životě. Věřili v živost duše a také na zmrtvýchvstání. Jejich víra vedla ke zvláštnímu uchování těl. Těla mrtvých byla vystavena mrazivému, nesmírně suchému a velmi řídkému ovzduší velehor. S mrtvým ukládali do hrobu také jeho nářadí nebo šperky, protože věřili, že po zmrtvýchvstání se bude zemřelý zabývat tím, co dělal v předchozím životě. Hroby měly tvar obrovských mohyl s křižujícími se chodbami. Suchý pouštní písek měl dobré konzervační účinky, proto těla odolávala rozkladu. Inkové místo stavění pyramid budovala velká obřadní střediska. Obyčejní lidé byli pohřbíváni podobným způsobem jako v Egyptě. Když však zemřel panovník, konaly se v celé zemi slavnosti a složité pohřební obřady a poté bylo tělo uchováno neznámým mumifikačním procesem, podobně jako u egyptských faraonů. Ze zemřelého byly vyňaty vnitřnosti, které se vkládaly do zvláštních nádob ukládaných v chrámu. Do hrobů bylo uloženo i mnoho jiných nádob, šperků a podle pověstí také tisíc služebníků a oblíbených konkubín. Nabalzamované a do nejjemnějších látek zabalené tělo bylo přeneseno do svatyně, kde bylo posazeno k mrtvým předchůdcům. Toto tělo bylo posazeno na zlaté křeslo, kde bylo obsluhováno jako žijící člověk (Růžička, 2004).

1.3.4 Čína

Život a smrt byly součástí rodinného života. Smrt příslušníka rodiny zasahovala do navyklého chodu života. Doba smutku obvykle trvala až tři roky. Během této doby nosili pozůstalí zvláštní smuteční šat (Böttger, 1984). Smuteční oděv tvořilo oblečení z bílého lnu a bavlněná čapka (Kamenarović, 2001). Pravidla také určovala počet a druh jídel a omezovala jinak běžnou péči o tělo. V době smutku se rušily všechny nebo

odkládaly všechny slavnosti a svatby, nebylo dovoleno se věnovat běžnému zaměstnání. Podle starých představ o posmrtném životě se mrtvola ponechávala co nejdéle v domě. V bohatých rodinách byla mrtvola až do pohřbu konzervována v medu. V Číně bylo také známé balzamování, kdy vládce a jeho nejbližší pohřbívali v jakémsi brnění, které se skládalo z více než dvou tisíc nefritových destiček spojených zlatým nebo stříbrným drátkem. Destičky údajně měly magický účinek při konzervování mrtvoly (Böttger, 1984).

Bylo zvykem nešetřit náklady při smrti rodičů, proto často docházelo ke zruinování hospodářsky slabších rodin, jen aby mohly uhradit potřebné výdaje spojené s pohřbem. Pokud měla rodina vlastní pozemek, pohřbíval se zde mrtvý v rodinné hrobce pod hliněným pahorkem. Pro mrtvé z bohatších vrstev se často budovala celá podzemní pohřebiště velkého rozsahu a mrtvým se do hrobů vkládaly četné dary. Stěny těchto pohřebišť se obvykle zdobily malbou či reliéfy. S buddhismem se do Číny postupně dostal zvyk spalování mrtvol, ale nikdy se zde zcela neprosadil, protože konfuciáni považovali zpopelňování mrtvol za projev neúcty (Böttger, 1984).

Pro pohodlí zesnulého a pro pokračování jeho života na onom světě se dodnes vyrábějí z papíru potřebné věci, například vozy a spřežení či různé nástroje, které se u hrobu spalovaly nebo byly pohřbeny spolu s mrtvým (Kamenarović, 2001).

1.3.5 Tibet

Reinkarnace a stěhování duší

Buddhisté věří, že energie vzniklá duševní a tělesnou činností nějaké bytosti způsobí nové duševní a fyzické jevy i poté, kdy tuto bytost zničila smrt. Duše zemřelého může odlétnout z těla do vzdálených krajin. Zlý člověk se může převtělit například ve zvíře, naopak dobrý člověk se může reinkarnovat i jako král (Růžička, 2004).

Lamaisté chápou podmínky tohoto putování zvláštním způsobem. Podle jejich myšlení uplyne delší nebo kratší doba mezi smrtí a okamžikem, kdy se zemřelý znovu zrodí v některém ze šesti druhů bytostí. Těmito bytostmi jsou: bohové, nebohové – titáni, lidé, géniové, zvířata a jidagové (obludné bytosti, které jsou mučené hladem

a žízni a obyvatelé různých očišťů, kteří zde snášejí kruté bolesti). Lamaisté věří, že ten, kdo ví, jak si má v životě počínat, může tak změnit a zlepšit svůj posmrtný život a zrodit se ve stavu tak příjemném, jak je to jen možné (Růžicka, 2004).

Hrobka tibetského krále

Hrobka tibetského krále se považovala za posvátné místo, proto byla hlídána zvláštními úředníky ministerstva vnitra. Tito hlídači byli přiděleni k hrobkám na celý život a nesměli se jakkoli stýkat ani komunikovat s ostatními lidmi. Dokonce i zatoulaná zvířata, která se dostala k pohřebišti, se stala majetkem těchto stráží, protože se nemohla vrátit zpět ke svým majitelům. Pro monarchii představovaly hrobky významná útočiště, která byla spojena s předáváním královské moci nastupující generaci (Tarthang, 2006).

1.3.6 Pojetí smrti v antice

1.3.6.1 Řecko

Existuje mnoho mytologických příběhů o věčnosti a o tom, co vlastně může znamenat. Nemohou však být brány jako důvěryhodné historické poznatky, protože jejich tón je příliš rozmarňý a groteskní.

Svědectví, která máme, naznačují, že se lidé spíše obávali toho, že se ztrátou života přijdou o jeho radosti a slasti, než že jim hrozí možnost nějakého trestu (Kerrigan, 2008). V mystériích byla smrt chápána jako vstup do nového, ještě lepšího života. Názory na smrt se v řecké společnosti měnily podle vývoje řecké společnosti. Umírání se spojovalo s homérským pojetím psyché. Člověk umírá s posledním vydechnutím, neviditelný dech je označován jako psyché, fluidum, které je v nitru člověka za života a po smrti jej opouští, protože je povoláno k božskému životu (Kelarová, 2007).

Řekové brali své pohřební rituály vážně, přestože neměli mnoho důvodů se těšit na posmrtný život. Pronásledoval je strach, že na zemi zůstanou jako duchové. Tělo, které se nepohřbilo nebo nespálilo, nemohlo vykonat cestu do podsvětí. To mělo za následek, že nikdy nemohlo dosáhnout konečného odpočinku (Kerrigan, 2008). Smrtí se

však nepřetrhly svazky, které spojovaly nebožtíka s tímto světem. Mohl se tedy na svět vracet buď pravidelně v určitých dnech, nebo ze zvláštních důvodů, například aby mohl pomstít svou násilnou smrt (Kelnarová, 2007). Rituály byly různé město od města a také se měnily v průběhu času, ale základní postup zůstal stále stejný. Základní postup byl obvykle rozdělen do tří fází (Kerrigan, 2008).

V první fázi nazývané *prothesis*, bylo tělo vystaveno. Tělo se omylo a pomazalo olejem, zakrylo pláštěm a bylo vystaveno na márách. Vystavení trvalo i několik dnů. Zemřelého zde navštěvovali přátelé, příbuzní, sousedé, veřejné osoby i členové širší komunity. Poté následovala další fáze, kterou bylo vynášení, neboli *ekphora*. V této fázi bylo tělo vezeno na vozíku v průvodu na hřbitov. Tento průvod často doprovázeli hudebníci. Členové rodiny plakali, trhali svoje oblečení a plácali se do hlavy, chtěli v hysterické snaze všem ukázat svůj smutek. V konečné fázi bylo tělo uloženo k odpočinku do hrobu nebo umístěno na hranici a zapáleno. Následně byl popel dán do nádobky nebo do urny a pohřben (Kerrigan, 2008).

Řecké hroby

Hroby se většinou umísťovaly na rodinné pozemky, aby zesnulí byli nablízku svým milovaným. V klasickém období hroby představovaly jednoduché jámy v zemi. V mykénském období se obyčejní lidé pohřbívali do země, přírodních jeskyní nebo do výklenků vzniklých ve stráních. Spolu s mrtvými bylo pohřbeno pár jednoduchých darů – obvykle jídlo a pití. Poté byly tyto hroby označeny dřevěnými pomníky vyzdobenými malbami. Odlišné byly hroby pro válečníky. Ti byli pohřbíváni do hlubokých, kameny lemovaných šachet. Společné však bylo pohřbívání s dary od jídla a pití až po zlaté poklady. Kamenné náhrobky nad těmito hroby zobrazovaly bitvu nebo scénu z lovu, aby tak ukázaly na vznešené skutky zesnulého. Později, v mykénském období, se pro důležité jedince stavěly hrobky, které měly tvar včelího úlu. Řecké hroby byly tedy většinou prosté, přestože se na ně plýtvalo péčí i penězi, především na kamenné náhrobky válečníků, které vyjadřovaly postavení zesnulého a bývaly krásně a nákladně vyřezávány (Kerrigan, 2008).

1.3.6.2 Řím

Římané následovali v pohřebních zvyklostech příkladu Řeků, stejně jako tomu bylo i v mnohých jiných zvyklostech. Jejich pojetí posmrtného života a také pohřební rituály byly v podstatě stejné. Rozdíl však byl v tom, že Římané mnohem silněji než Řekové cítili, že od smrti je potřeba si držet odstup. Římští mrtví byli umisťováni do bezpečné vzdálenosti mimo království živých, proto se hřbitovy zakládaly za hranicemi měst. Hrobky se zakládaly podél hlavních cest ve městě i mimo něj (Kerrigan, 2008).

Mrtví stále hráli roli v životě rodiny a širší komunity. Mrtví, kterým se dostalo řádného pohřebního obřadu, dosáhli kolektivního božství. Naopak nepohřbení mrtví se toulali světem jako duchové a nemohli najít útočiště. Na římské náhrobky byl často umisťován nápis „D.M.“, což znamená *dis manibus* – dobrým duchům. Ačkoliv byli důležití, byli zcela závislí na svých smrtelných pozůstatcích, protože jejich smrtelnost trvala pouze po dobu konání posvátných rituálů. Každým rokem mezi 13. a 21. únorem se konaly slavnosti nazývané *Parentalia*, kdy pozůstalí přicházeli na hřbitov, aby přinesli zrní, víno nebo olej a tím polili hrob. Byly to velice radostné oslavy, které připomínaly rodinný piknik. Poté ale následovaly daleko temnější rituály, které vyjadřovaly smrtelnost z jejich odpudivějších stránek. Cílem těchto rituálů bylo usmířit pekelné duchy. Na konci oslavy se pozornost obrátila opět na živé, kdy musel být vyřešen jakýkoliv spor a rodina se měla spojit dohromady (Kerrigan, 2008).

1.4 Umírání a smrt v literatuře

Literatura je jedním z nástrojů, jejichž prostřednictvím se lidská tvořivost vypořádává s radostmi a strastmi, které život přináší (Davies, 2007).

V dějinách i v současnosti najdeme mnoho literárních děl, kde je zachyceno umírání a smrt. Již ve starověké kultuře nacházíme sumerský *Epos o Gilgamešovi*, který vznikl v první polovině 18. století př. n. l. Je nejrozšířenější básní starověké kultury, kde jsou zachyceny problémy života a smrti, které lidstvo vždy naplňovaly strachem (Sígl, 2006). Naši nejstarší a nejdůležitější památkou je *Česká Alexandreida*, která pochází

z přelomu 13. a 14. století. Hlavní myšlenkou tohoto díla je, že každá pozemská i ta největší sláva končí jednou smrtí.

Mezi nejstarší památky indické literatury patří tzv. védy, z nichž básnický nejhodnotnější je *Rgvéda* – Sběrka znalostí chvalozpěvů pocházející z roku 1200 př. n. l. (Sígl, 2006).

Velmi významnou, rozsáhlou a myšlenkově bohatou epochou je také období starořecké kultury. Řecká literatura je nejstarší evropskou literaturou a její počátky lze zachytit od 8. století př. n. l. až do roku 529 n. l. (Sígl, 2006). Z období antické literatury pocházejí dva nejvýznamnější dochované eposy *Ilias* a *Odysea*, které jsou připisovány básníkovi Homérovi. Dalším významným autorem tohoto období je básník Sofoklés, jehož dílem je např. *Král Oidipus*, *Elektra*, *Antigona*. Dílo *Antigona* vypráví o Oidipově dceři Antigoně, která pohřbila svého bratra Polyneika, ačkoli to bylo zakázáno, protože byl nazván vlastizrádce. Za trest ji nechává vládce Kreónt zaživa zazdit. Dalšími významnými autory jsou také Euripidés se svým dílem *Media*, Sokrates, Platón, Aristoteles a mnoho dalších antických myslitelů.

Umírání a smrt jsou předlohou mnoha českých i zahraničních autorů, proto bych zmínila jen několik významných jmen. Jedním z největších anglických, ale i světových dramatiků je William Shakespeare, jehož vrcholným dílem je *Hamlet*. Dílo vychází z tragédie pomsty, kdy důraz je kladen na mravní dilema hrdiny, který má zabít vraha svého otce (Sígl, 2006). Dalším jeho dílem je *Romeo a Julie*, ve kterém je zachycen příběh tragické lásky.

Dalšími zahraničními autory, v jejichž dílech je zachyceno umírání a smrt, jsou např. Johann Wolfgang Goethe s dramatickou básní *Faust* nebo Victor Hugo s jeho románem *Bídníci*.

Se smrtí se můžeme také setkat v díle Františka Hrubína *Romance pro křídlovku*. Jedná se o lyrickoepický příběh z autorova mládí. V díle je stavěna do kontrastu smrt Teriny, Františkovy lásky, která umírá na záškrť a přirozená smrt Františkova dědečka. Hlavní postavou je František, který se stará o svého nemocného dědečka. Ten stále blouzní, vidí osoby, které jsou již dávno po smrti. František si na tyto osoby hraje a odpovídá za ně, snaží se tak dědečkovi jeho stáří a nemoc co nejvíce zpříjemnit.

Také v díle *Babička* od Boženy Němcové je zachycena smrt, kdy babička spojuje svůj život se starou jabloní, která roste poblíž stavení. Když jabloň začala chřadnout, i babička pocítila, že její dny jsou nachýleny (Sígl, 2006).

V díle Karla Jaromíra Erbena *Kytice* je v baladě Dceřina kletba ztvárněna dívka, která zahubila nemanželské dítě. Poté si uvědomuje svůj čin a chce za něj pykat na popravišti. Také Josef Čapek se ve své knize *Kulhavý poutník* prostřednictvím filozofických úvah zmiňuje o smrti či o smyslu života : „Ovšem, že dost dobře nevím, ale žiji, jsem a jdu, než budu smrtí ukončen. Mám rád tento svět, chci býti dobrý, chci svému blaženství, napomáhati všemu lepšímu, ničemu dobrému neškoditi. Jsem - i když nedosti vědomý. Jdu - i když kulhavě! Není toho mnoho, ale je to alespoň něco. A toto všechno je člověkovou dospělostí, jejím štěstím a moudrostí“ (Čapek J., 1985, str. 127).

Dalšími významnými autory jsou například Alois Jirásek a jeho *Staré pověsti české*, Vítězslav Nezval s hrou *Manon Lescaut* nebo např. Josef Kajetán Tyl s povídkou *Poslední pohanka* nebo Franz Kafka s jeho světově proslulým *Procesem*.

2 Cíle a hypotézy

2.1 Cíle práce

Cílem práce je zjistit u vybraného vzorku populace, jaký je jejich názor na problematiku smrti z etického hlediska, zda má na tento názor nějaký (případně výrazný) vliv prezentace smrti v uměleckém díle. Dalším cílem této práce je také zjistit, jestli lidé o smrti přemýšlejí a tato myšlenka je deprimuje nebo zda považují smrt za něco přirozeného, co je nedílnou součástí života a týká se každého z nás.

Práce by mohla vést k informování široké i odborné veřejnosti o vlivu umělecké tvorby na pohled určitého vzorku populace na záležitost umírání a smrti, která se postupem doby stala něčím nepatřičným, něčím mnohdy nepříliš kulturním, byť tradice svědčí o něčem zcela jiném.

2.2 Hypotézy práce

V práci bylo využito kvantitativního postupu. V této práci byly stanoveny následující hypotézy:

Hypotéza 1: Na smrt nemyslím, až to přijde, tak to bude. Deprimovalo by mě pomyšlení na něco takového.

Hypotéza 2: Smrt je logická záležitost, život doprovází, s touto skutečností se jak v případě mých blízkých, tak smrti vlastní pokouším vyrovnat.

Hypotéza 3: Se zobrazením smrti v uměleckém díle jsem se setkal/a a hluboce se mě to dotklo.

Hypotéza 4: Umělecké vyjádření smrti beru jako součást daného díla, autorova záměru apod., nijak mě to neoslovuje.

3 Metodika

3.1 Dotazník

Sběr dat probíhal v rámci kvantitativního výzkumu, kdy byla využita technika dotazníku. Cílem dotazníku bylo získání informací vedoucích k potvrzení či vyvrácení stanovených hypotéz.

Dotazník patří k tzv. exploračním výzkumným metodám sběru informací, které se získávají prostřednictvím subjektivních výpovědí zkoumaných osob – respondentů (Farkašová, 2006). Dotazník je standardizovaným souborem otázek, které jsou přesně definovány na určitém formuláři. Získáme jím informace, které jsou založeny na dotazování se respondentů, s předem připravenými písemnými otázkami (Bártlová, Sadílek, Tóthová, 2008).

Dotazník byl anonymní, skládal se z 12 uzavřených, otevřených a polouzavřených otázek. Pro potřeby výzkumu bylo použito 140 dotazníků od respondentů dvou věkových skupin.

Výzkum probíhal v období od dubna do června 2009, kdy bylo rozdáno 200 dotazníků. Část dotazníků byla rozdána osobně, druhá část byla rozeslána elektronicky pomocí e-mailu. Počet navrácených dotazníků byl 154, ze kterých bylo použito 140 dotazníků. Ze získaných dotazníků jich 14 nebylo možno použít z důvodu neúplného vyplnění. Výsledky byly vyhodnoceny a zpracovány do grafů.

4 Výsledky

4.1 Vyhodnocení dotazníků

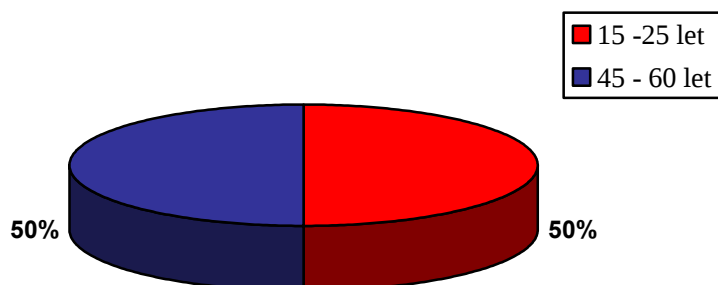
Výsledky dotazníku jsou zobrazeny pomocí grafů. Otázky jsou vyhodnoceny jednotlivě a jejich výsledky jsou vyjádřeny v procentech.

Pro sběr informací bylo rozdáno 200 dotazníků, ze kterých se vrátilo 154 dotazníků a pro vyhodnocení bylo možno použít 140 dotazníků. Výzkumu se tedy zúčastnilo 140 respondentů ve dvou věkových skupinách 15–25 let a 45–60 let.

4.1.1 Otázka č. 1

První otázkou v dotazníku bylo rozdělení respondentů na dvě věkové kategorie 15–25 let a 45–60 let.

Graf 1: Rozdělení respondentů na dvě věkové kategorie (v %)

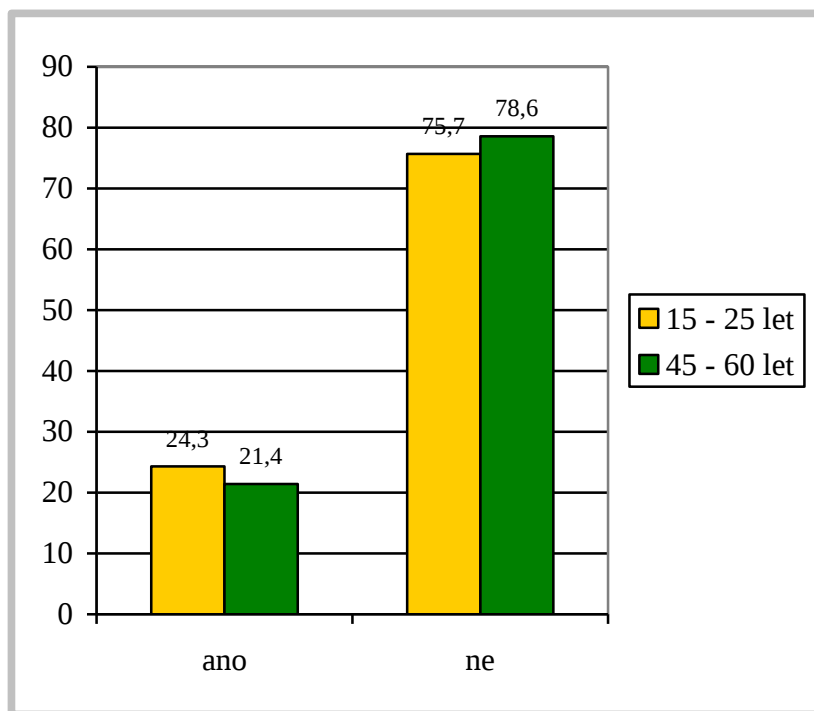

Zdroj: vlastní výzkum

4.1.2 Otázka č. 2

Druhá otázka v dotazníku zněla: *Jste věřící?*

Graf 2: Náboženské vyznání respondentů (v %)

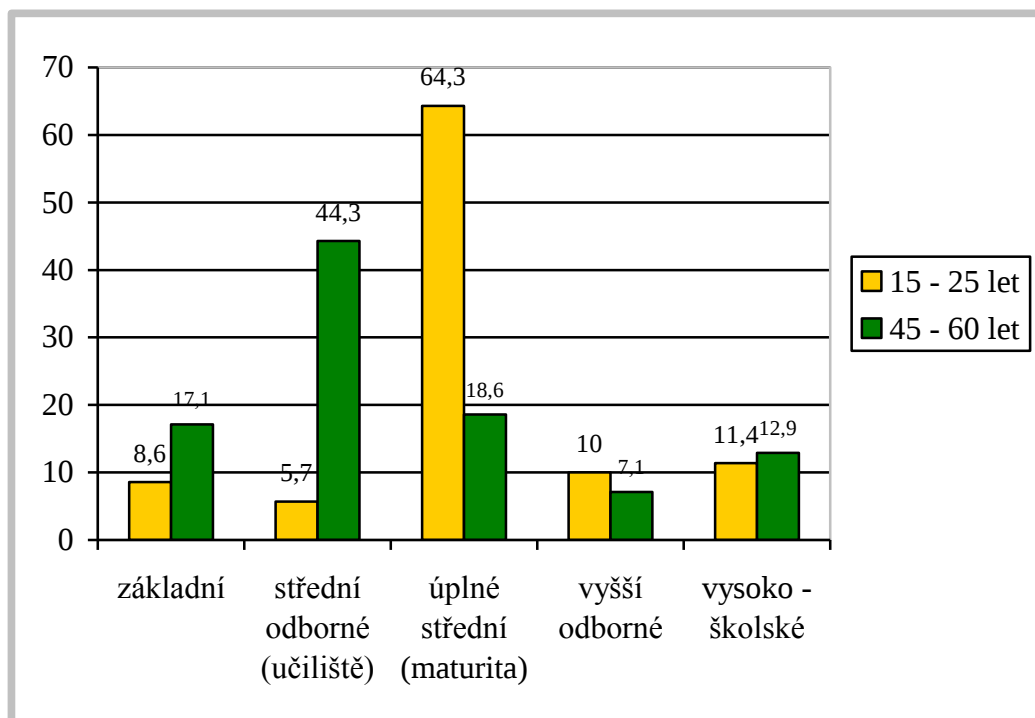
Zdroj: vlastní výzkum

Otázka č. 2 byla uzavřenou otázkou, na kterou mohl respondent odpovídat pouze ano, nebo ne. Z dotázaných je 24,3 % respondentů ve věku 15–25 let nějakého náboženského vyznání a 75,7 % respondentů v téže věkové kategorii není žádného náboženského vyznání. Ve věkové kategorii 45–60 let je 21,4 % dotázaných náboženského vyznání a 78,6 % není žádného náboženského vyznání. Ze získaných výsledků vyplývá, že většina dotázaných respondentů není náboženského vyznání.

4.1.3 Otázka č. 3

Otázka č. 3 v dotazníku zní: *Jaké je vaše dosažené vzdělání?*

Graf 3: Dosažené vzdělání respondentů (v %)

Zdroj: vlastní výzkum

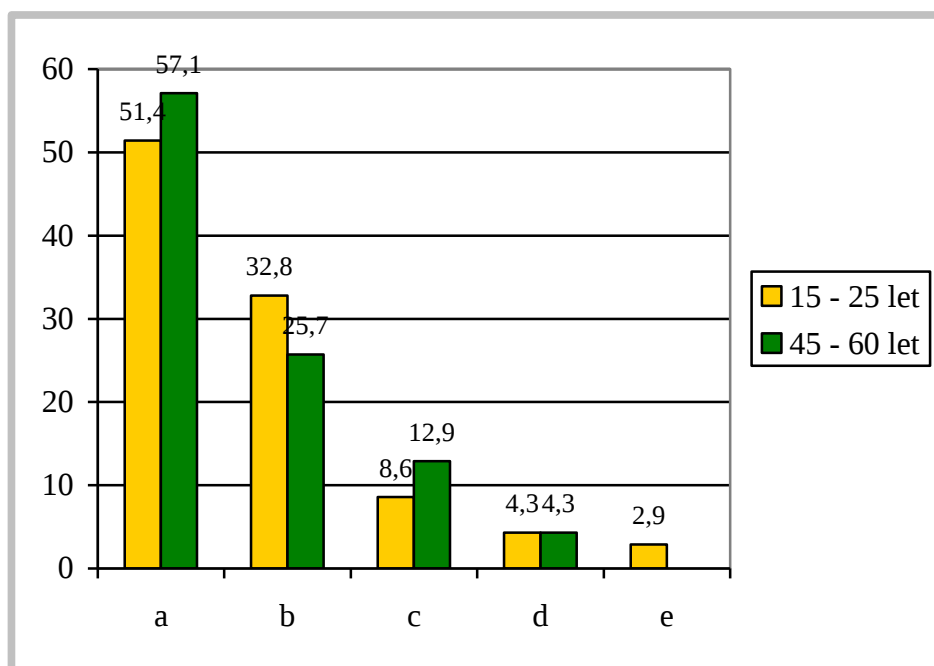
V této otázce respondenti uváděli, jaké je jejich dosažené vzdělání. 64,3 % respondentů ve věku 15–25 let dosáhlo úplného středního vzdělání s maturitou, 11,4 % získalo vysokoškolské vzdělání, 10 % respondentů vyšší odborné vzdělání, 8,6 % dotázaných dosáhlo základního vzdělání a 5,7 % získalo střední odborné vzdělání.

44,3 % respondentů ve věkové kategorii 45–60 let dosáhlo středního odborného vzdělání, 18,6 % úplného středního s maturitou, 17,1 % dotázaných dosáhlo pouze základního vzdělání, 12,9 % získalo vysokoškolské vzdělání a 7,1 % vyšší odborné vzdělání.

4.1.4 Otázka č. 4

Další otázka v dotazníku zní: *Co si představujete pod pojmem umírání?*

Graf 4: Povědomí respondentů o pojmu umírání (v %)

Zdroj: vlastní výzkum

a – období selhávání životních funkcí

b – období uvědomování si blízkosti vlastní smrti

c – období od sdělení závažné nevyléčitelné diagnózy až do smrti

d – nechci se tímto tématem zabývat

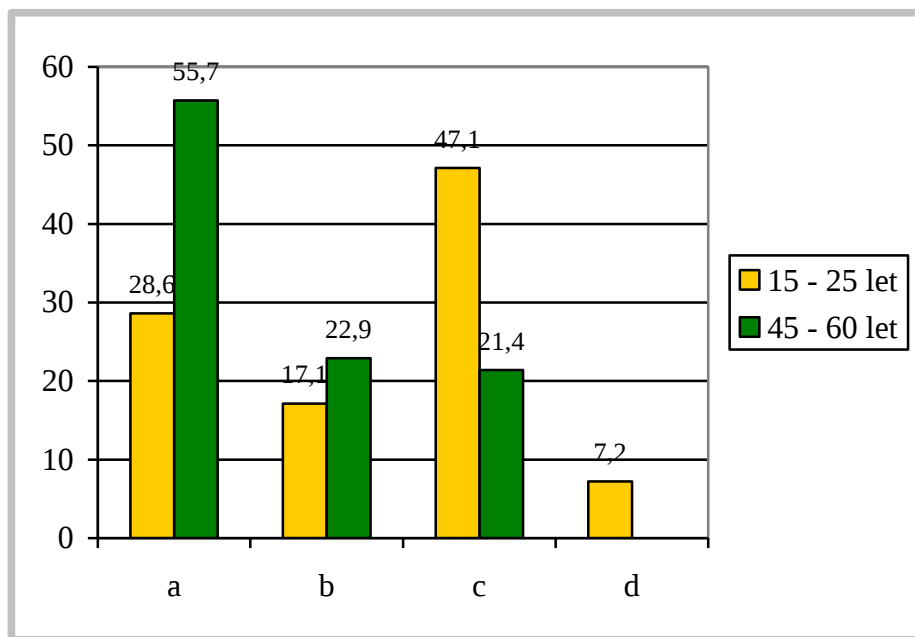
e – jiná odpověď

Většina respondentů odpovídala u otázky č. 4 na uvedené možnosti, pouze 2,9 % respondentů z věkové kategorie 15–25 let uvedlo jiné odpovědi. Pro tyto dotázané představuje pojem umírání loučení se s tímto světem a přechod do jiného světa nebo pro ně umírání také znamená začátek konce.

4.1.5 Otázka č. 5

Tato otázka byla určena ke zjištění, co pro ně znamená období smrti. Otázka zní:
Smrt jako konečné období pro Vás znamená?

Graf 5: Povědomí respondentů o období smrti (v %)

Zdroj: vlastní výzkum

a – nezvratné ukončení základních životních funkcí

b – stav, kde končí naše zkušenost, je výzvou smyslu života

c – poslední a přirozená etapa našeho života, která k životu patří

d – jiná odpověď

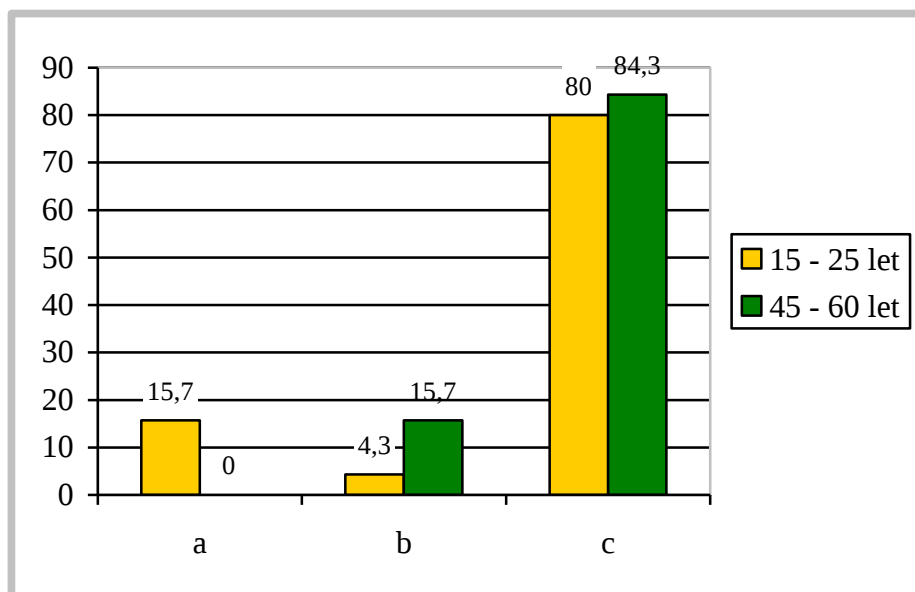
Největší počet respondentů (47,1 %) z věkové kategorie 15–25 let odpovídalo, že pro ně smrt jako konečné období znamená poslední a přirozenou etapu jejich života, která k němu patří. Dotázaní z věkové kategorie 45–60 let nejčastěji odpovídali (55,7 %), že smrt pro ně znamená nezvratné ukončení základních životních funkcí. Pouze respondenti ve věku 15–25 let uváděli i jiné možnosti, např. smrt pro ně znamená

přechod do další formy života, posmrtný život nebo pro ně smrt představuje most mezi životem pozemským a životem věčným.

4.1.6 Otázka č. 6

V dotazníku byla otázka č. 6 položena takto: *Přemýšlel/a jste někdy o smrti?*

Graf 6: Zamyšlení nad smrtí (v %)

Zdroj: vlastní výzkum

a – ne, na to se cítím příliš mladý/á

b – ne, přemýšlení nad smrtí by pro mě bylo příliš tíživé

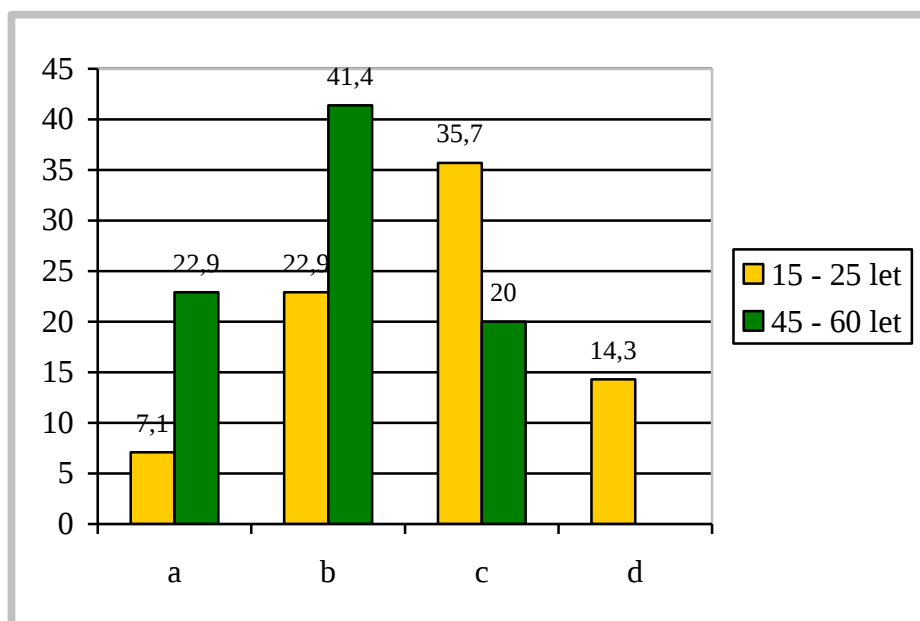
c – ano, je to pro mě přirozená myšlenka

Pro většinu dotázaných ve věku 15–25 let (80 %) i ve věku 45–60 let (84,3) se jeví přemýšlení o smrti jako přirozené. 15,7 % respondentů ve věku 15–25 let se cítí příliš mladí na přemýšlení o něčem takovém, jako je smrt. Přemýšlení nad smrtí je příliš tíživé pro 4,3 % respondentů ve věku 15–25 let a pro 15,7 % dotázaných ve věku 45–60 let.

4.1.7 Otázka č. 7

Na tuto otázku odpovídali pouze respondenti, kteří v otázce č. 6 uvedli, že nad smrtí přemýšlí. Otázka č. 7 zní: *Čeho byste se v souvislosti se smrtí obával/a?*

Graf 7: Obavy respondentů v souvislosti se smrtí (v %)

Zdroj: vlastní výzkum

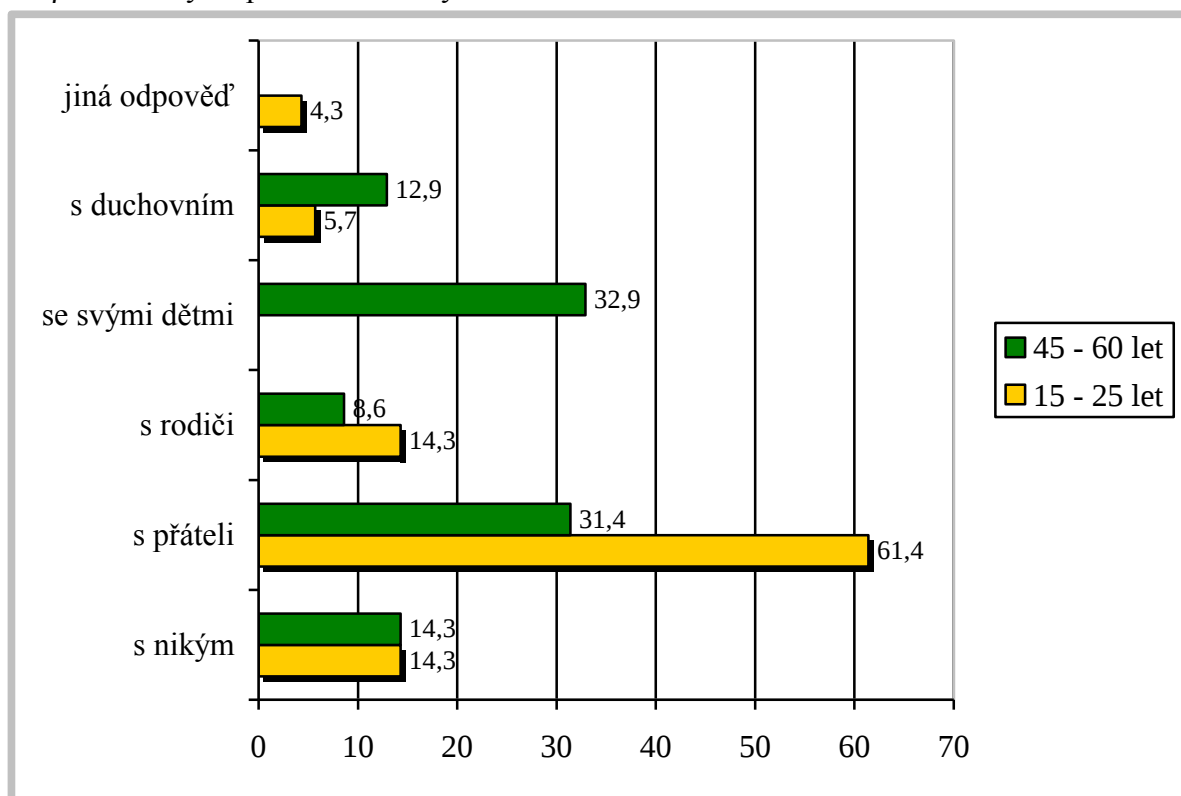
- a – jak bude naloženo s mou pozůstalostí
- b – jaké by bylo finanční zabezpečení mé rodiny
- c – vyřízení závazků vzniklých za mého života
- d – jiná odpověď

Nejvíce respondentů ve věku 15–25 let (41,4 %) by se v souvislosti se smrtí obávalo dalšího finančního zabezpečení jejich rodiny. 35,7 % respondentů ve věku 45–60 let by se naopak nejvíce obávalo vyřízení závazků vzniklých za jejich života.

4.1.8 Otázka č. 8

Další otázka v dotazníku zní: *Hovořil/a jste někdy s někým o smrti?*

Graf 8: Hovory respondentů s někým o smrti

Zdroj: vlastní výzkum

Respondenti ve věku 15–25 let nejčastěji hovoří o smrti se svými přáteli (61,4 %), dále pak s rodiči (14,3 %), s duchovním (5,7 %). S nikým o smrti v této věkové kategorii nemluvalo 14,3 % respondentů. Jako jinou odpověď (4,3 %) dotázaní uváděli, že o smrti hovoří s příbuznými nebo při pobytu v nemocnici hovořili o smrti s ostatními pacienty a personálem nemocnice.

Dotázaní ve věku 45–60 let nejčastěji hovořili o smrti se svými dětmi (32,9 %) nebo s přáteli (31,4 %). Dále pak o smrti hovořili s duchovním (12,9 %) nebo se svými rodiči (8,6 %). S nikým o smrti nemluvalo 14,3 % respondentů.

4.1.9 Otázka č. 9

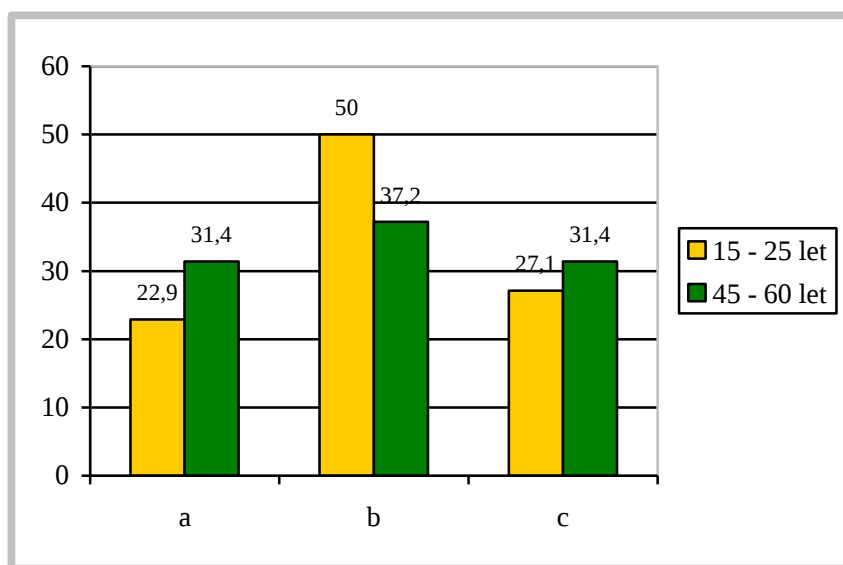
Otázka č. 9 se zabývá tím, jak respondenti vnímají smrt a umírání ve filmech. Otázka zní: *Domníváte se, že prezentace smrti a umírání je v akčních filmech:*

a – normální a netřeba se tím zabývat

b – povrchní a zkreslující

c – naprosto nevhodné a vede to k pohrdání životními hodnotami

Graf 9: Prezentace smrti a umírání v akčních filmech (v %)

Zdroj: vlastní výzkum

Umírání a smrt v akčních filmech se jeví respondentům ve věku 15–25 let povrchní a zkreslující (50 %), 27,1 % respondentů jako naprosto nevhodné a vede to k pohrdání životními hodnotami a 22,9 % to považuje za normální a netřeba se tím zabývat.

Respondenti ve věku 45–60 let považují umírání a smrt v akčních filmech za povrchní a zkreslující (37,2 %), 31,4 % dotázaných si myslí, že je to normální a není třeba se tím zabývat, 31,4 % to považuje za naprosto nevhodné a vede to k pohrdání životními hodnotami.

4.1.10 Otázka č. 10

Cílem této otázky bylo zjistit, jak respondenti vnímají umírání a smrt v uměleckém díle. Otázka v dotazníku byla položena takto: *Vzpomněl/a byste si na nějaké umělecké dílo (kniha, divadelní hra, film...), které Vás obrazem umírání a smrti dojalo, přinutilo přemýšlet o této záležitosti a proč?*

Na tuto otázku odpovídali respondenti ve věkové kategorii 15–25 let i ve věku 45–60 let velmi podobně. Nejčastěji uváděli filmy, knihy nebo divadelní hry, které je zaujaly. Nejvíce zmiňovanými byly divadelní hry Romeo a Julie nebo Hamlet od Williama Shakespeara. Tyto divadelní hry respondenty především zaujaly tím, že zoufalství je zde řešeno smrtí a ve jménu lásky umírá zbytečně mnoho lidí.

Dalším často zmiňovaným uměleckým dílem je kniha od Boženy Němcové Babička, která respondenty zaujala tím, jak hlavní postava, babička, brala smrt jako poslední etapu svého života a jako jeho přirozenou součást.

Respondenti také uváděli mnoho filmů, ze kterých nejčastěji zmiňovaným byl film Pearl Harbor. V tomto filmu bylo mnoho smrti, která může přijít odkudkoliv a bez ohlášení. Mezi další filmy které respondenti uváděli patří: Anglický pacient, Sofiina volba, Přelet nad kukaččím hnízdem, Zelená míle, Čtyři z tanku a pes, Armagedon, Podzim v New Yorku, Hráči se smrtí, Zemřít mladý, Titanic. Dále respondenti uváděli, že je zaujaly také různé válečné filmy, ve kterých je smrt zachycena velice zblízka a to se jich dotýká, protože to dříve opravdu tak bylo.

Knihy, které dotázaní uváděli, jsou např. Na západní frontě klid od E. M. Remarque, Babičku od Boženy Němcové, Manon Lescaut od Vítězslava Nezvala.

Podle uvedených uměleckých děl lze posoudit, že respondenti si spíše vzpomínají na zachycení umírání a smrti ve filmu než v knize či divadelní hře.

37,3 % ze všech dotázaných uvedlo, že je umělecké dílo, ve kterém je zachyceno umírání a smrt, dojalo a také je přinutilo o smrti přemýšlet. 62,7 % ze všech dotázaných naopak uvedlo, že umírání a smrt v uměleckém díle považují za přirozenou součást daného díla a nijak je to neovlivnilo.

4.1.11 Otázka č. 11

Otázka č. 11 zněla takto: *Máte nějakou zkušenost s umíráním a smrtí ve svém nejbližším okolí a jak jste tuto smutnou záležitost řešili? Pokud ne, jak byste předpokládali, že budete v takovém případě postupovat?*

Na tuto otázku odpovídali respondenti velmi podobně. Nejčastější odpovědí bylo, že zkušenost s umíráním a smrtí ve svém nejbližším okolí mají (84 % respondentů), ostatní odpovídali, že takovou zkušenost ještě nemají (16 % respondentů).

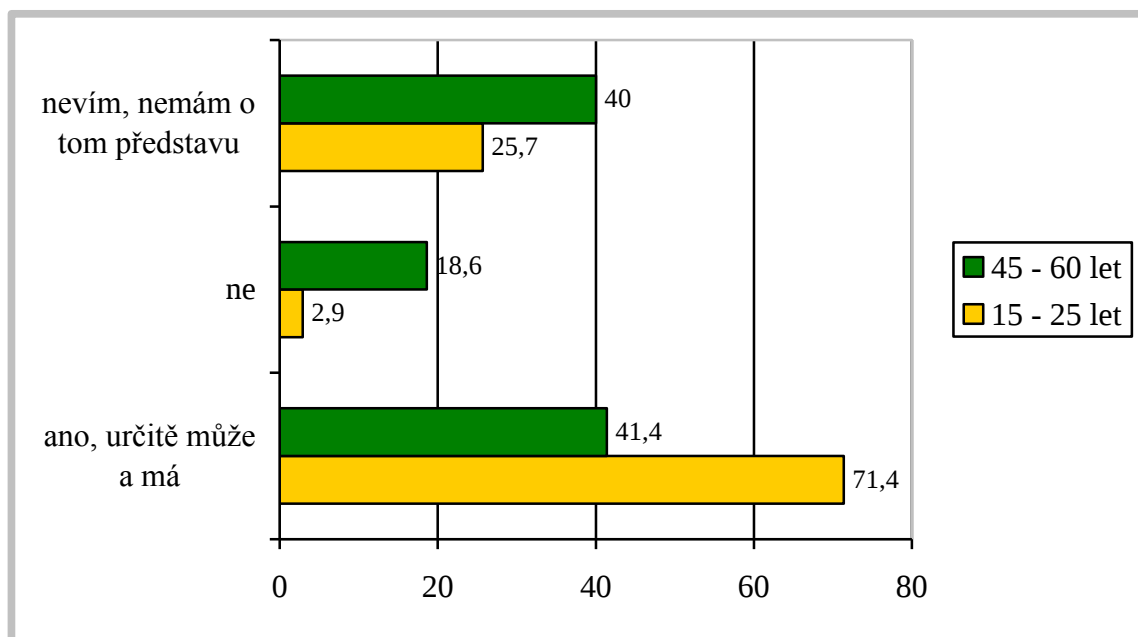
Ti, kteří již nějakou zkušenost s touto záležitostí měli, uváděli, jak se v takovém případě zachovali. Nejčastější odpověď byla doprovázení svého blízkého až do konce, aby neumíral sám. Jiní uváděli, že přemýšleli o tom, zda umírajícího umístit do nemocnice nebo ho ponechat doma, aby zemřel v kruhu svých blízkých. Další odpovědí bylo zařizování pohřbu a rozloučení se se zemřelým.

Respondenti, kteří uváděli, že nemají žádnou zkušenost s takovou událostí, popisovali, jak by se pravděpodobně v takové situaci zachovali. Jedna z nejčastějších odpovědí byla, že nevědí, jak by se zachovali ani jak by v této situaci postupovali. Další odpověď byla doprovázení umírajícího až do konce, aby neumíral sám. Jiní odpovídali, že důležité by pro ně bylo vypravení pohřbu zemřelému a uspořádání smuteční hostiny. Někteří také odpovídali, že by v tomto období prožívali veliký smutek a tuto situaci by nejspíš řešili pláčem, že vše vyléčí čas.

4.1.12 Otázka č. 12

Otázka č. 12 byla v dotazníku položena takto: *Domníváte se, že umělecká tvorba (kvalitní literatura, divadelní hra, film, apod.) může a má přispívat ke kultivaci člověka v souvislosti s umíráním a smrtí?*

Graf 10: umělecká tvorba a kultivace člověka

Zdroj: vlastní výzkum

Na tuto otázku odpovědělo 71,4 % respondentů ve věku 15–25 let, že umělecká tvorba má a může přispívat ke kultivaci člověka. Stejný názor má také 41,4 % dotázaných ve věku 45–60 let. 25,7 % respondentů ve věku 15–25 let neví a ani o tom nemá představu a 2,9 % si myslí, že umělecká tvorba nemá na kultivaci člověka v souvislosti s umíráním a smrtí žádný vliv.

40 % respondentů ve věku 45–60 let nemá představu o tom, zda může umělecká tvorba přispět ke kultivaci člověka v souvislosti s umíráním a smrtí a 18,6 % si myslí, že vliv nemá.

5 Diskuze

V rámci kvantitativního výzkumu jsem v této práci využila metodu dotazníku. Hlavním cílem této metody bylo zjišťování názorů široké veřejnosti na téma smrti. Úkolem bylo zjistit, zda dotazovaní respondenti na smrt myslí a považují ji za přirozenou součást života nebo jestli na smrt nemyslí a něco takového by je deprimovalo. Dále jsem prostřednictvím dotazníků zjišťovala, jak lidé vnímají zachycení smrti v uměleckém díle.

Respondenty jsem rozdělila do dvou věkových kategorií, mladší věková kategorie 15–25 let a starší věková kategorie 45–60 let. Pro zjištění, zda respondenti mají povědomí o pojmu umírání, jsem v dotazníku použila otázku: Co si představujete pod pojmem umírání? Většina respondentů označila některou z uvedených možností, pouze 2, 9 % dotázaných využilo uvedení jiné možnosti. Z grafu č. 4 je patrné, že největší počet respondentů si pod pojmem umírání představuje období selhávání životních funkcí. Takto odpovídalo 51, 4 % dotázaných z mladší věkové kategorie a 57, 1 % ze starší věkové kategorie.

Další otázka sloužila k definování pojmu smrti jako konečného období. U této otázky odpovídali respondenti obou věkových skupin odlišně. Podle grafu č. 5 představuje pro většinu respondentů (47, 1 %) mladší věkové skupiny smrt poslední a přirozenou etapu lidského života, která k životu patří. Pro většinu dotázaných (55, 7 %) ze starší věkové skupiny smrt naopak znamená nezvratné ukončení základních životních funkcí. 7, 2 % respondentů z mladší věkové skupiny využilo u této otázky možnosti jiné odpovědi. Pro tyto respondenty smrt znamená např. přechod do další formy života nebo most mezi životem současným a životem budoucím.

Z grafu č. 6 je viditelné, že většina respondentů o smrti přemýšlí. 80 % dotázaných z mladší věkové kategorie a 84, 3 % ze starší věkové kategorie považuje přemýšlení o smrti za přirozenou myšlenku. 15 % respondentů z mladší věkové kategorie se cítí příliš mladí na takové myšlenky a pro 4, 3 % dotázaných z této věkové kategorie je tato myšlenka příliš tíživá. Přemýšlení o smrti se jeví jako tíživé také 15, 7 % respondentům ze starší věkové kategorie. Ti, kteří nad smrtí přemýšlejí, uvádějí v následující otázce v dotazníku, čeho by se v souvislosti se smrtí obávali. Z grafu č. 6 je patrné, že

respondenti z mladší věkové kategorie by se nejvíce obávali vyřízení závazků vzniklých během jejich života (35, 7 %). To může být podle mého názoru dáno tím, že v dnešní uspěchané době mnoho mladých lidí uzavírá smlouvy na hypotéky a jiné půjčky, které jsou obvykle závazkem na dlouhou dobu jejich života. Dále se velký počet respondentů tohoto věku v souvislosti se smrtí obává dalšího finančního zabezpečení jejich rodiny (22, 9 %). Také respondenti starší věkové kategorie se obávají o další finanční zabezpečení rodiny po jejich smrti (41, 4 %) nebo se obávají toho, jak bude nadále naloženo s jejich pozůstalostí (22, 9 %). Velmi často byla taky označována odpověď, kdy se respondenti starší věkové kategorie obávají toho, aby byly vyřízeny závazky vzniklé za jejich života (20 %).

Otázka č. 8 byla respondentům položena ke zjištění toho, zda s někým někdy hovořili o smrti. Většina dotázaných odpovídala, že již s někým o smrti hovořili. Jak je uvedeno v grafu č. 8 dotázaní z mladší věkové kategorie nejčastěji uváděli jako osobu, s níž o smrti hovořili přátele (61, 4 %). Podle mého názoru to může být dáno tím, že téma smrti je v poslední době velmi diskutovaným tématem a s přáteli se o tomto tématu mluví lépe než s osobou blízkou. Respondenti ze starší věkové kategorie naopak nejčastěji uváděli jako osobu, s níž o smrti hovořili, své děti (32, 9 %). To může vyplývat z toho, že starší lidé již přemýšlejí o své poslední životní etapě a dopředu mohou přemýšlet o tom, jak by chtěli tento úsek života prožít.

Další otázka poukazuje na to, jak lidé vnímají prezentaci umírání a smrti v akčních filmech. Podle grafu č. 9 je patrné, že polovina z respondentů mladšího věku vnímá umírání a smrt v akčních filmech jako povrchní a zkreslující, dalších 22, 9 % jej považuje za normální a netřeba se tím zabývat. To může být ovlivněno tím, že mladí lidé se s tímto zobrazením smrti setkávají již od útlého věku, a tak není divu, že takto prezentovaná smrt pro ně je normální či povrchní. 27, 1 % respondentů z této věkové kategorie však umírání a smrt v akčních filmech vnímá jako naprosto nevhodné. Respondenti ze starší věkové kategorie považují takto prezentovanou smrt v akčních filmech v 31, 4 % za normální, v 37, 2 % za povrchní a zkreslující a 31, 4 % respondentů to vnímá jako naprosto nevhodné.

Na otázku č. 10, zda by si dotázaní vzpomněli na nějaké umělecké dílo, které je obrazem umírání a smrti došlo, uváděli nejčastěji filmy, kdy nejčastěji zmiňovaným byl Pearl Harbor. Dále respondenti uváděli také divadelní hry, ze kterých nejčastěji uváděnými byli Hamlet nebo Romeo a Julie od W. Shakespeara. Dotázaní uvedli i některé knihy, nejznámější a také nejvíce zmiňovanou byla Babička od Boženy Němcové. Literárních děl je mnoho, přesto respondenti nejčastěji uváděli filmy, což může být ovlivněno dnešní multimediální dobou a tedy i tím, že lidé čím dál méně sáhnou po knize.

Další otázka zjišťovala, zda mají respondenti nějakou zkušenost se smrtí ve svém nejbližším okolí a jak tuto záležitost řešili, popř. pokud zkušenost nemají, jak by se pravděpodobně v takové situaci zachovali. Zde odpovídali respondenti obou věkových kategorií podobně. Nejčastější odpovědí bylo doprovázení umírajícího, aby neumíral sám. Dále respondenti uváděli, že by váhali, zda umírajícího umístit do nějakého zařízení nebo jestli jej ponechat doma.

Na poslední otázku respondenti odpovídali, zda se domnívají, že umělecká tvorba může a má přispívat ke kultivaci člověka v souvislosti s umíráním a smrtí. Jak je znázorněno v grafu č. 10, respondenti z mladší (71, 4 %) i ze starší (41, 4 %) věkové kategorie nejčastěji odpovídali, že umělecká tvorba může a má přispívat ke kultivaci člověka v souvislosti s tímto tématem.

Dotazníky jsem respondentům rozdávala osobně nebo prostřednictvím elektronické pošty. Setkala jsem se s tím, že někteří respondenti nebyli ochotní dotazník vyplnit, protože se jim zdál příliš osobní a toto téma pro ně bylo příliš úzkostné. Respondenti, od nichž jsem dotazníky použila pro výsledky mé práce, byli však velmi ochotní spolupracovat a odpovídat na položené otázky v dotazníku.

6 Závěr

Cílem této práce bylo zjistit u vybraného vzorku populace, jaký je jejich názor na problematiku smrti z etického hlediska, zda má na tento názor nějaký (případně výrazný) vliv prezentace smrti v uměleckém díle. Dalším cílem této práce je také zjistit, jestli lidé o smrti přemýšlejí a tato myšlenka je deprimuje nebo zda považují smrt za něco přirozeného, co je nedílnou součástí života a týká se každého z nás.

V teoretické části byly zpracovány informace získané z odborné literatury. V praktické části byly prostřednictvím kvantitativního výzkumu získány a vyhodnoceny informace získané od respondentů. V kvantitativním výzkumu byla použita metoda dotazníku. Po stanovení cílů byly určeny následující hypotézy:

Hypotéza 1: Na smrt nemyslím, až to přijde, tak to bude. Deprimovalo by mě pomyšlení na něco takového.

Hypotéza nebyla potvrzena. Většina respondentů odpovídala, že na smrt myslí a je to pro ně přirozená myšlenka.

Hypotéza 2: Smrt je logická záležitost, život doprovází, s touto skutečností se jak v případě mých blízkých, tak smrti vlastní pokouším vyrovnat.

Hypotéza byla potvrzena, respondenti v mladší věkové kategorii i starší věkové kategorii odpovídali podobně. Myšlenku o smrti považují za přirozenou. V souvislosti s tím respondenti uváděli, že v případě smrti svých blízkých by se s touto situací snažili vyrovnat.

Hypotéza 3: Se zobrazením smrti v uměleckém díle jsem se setkal/a a hluboce se mě to dotklo.

Tato hypotéza se po zpracování získaných informací potvrdila pouze z části. Respondenti uváděli, že se s tématem umírání a smrti v uměleckém díle setkali, ale toto zobrazení smrti se jich hluboce nedotklo. Takto zobrazenou smrt považují za součást daného díla.

Hypotéza 4: Umělecké vyjádření smrti беру jako součást daného díla, autorova záměru apod., nijak mě to neoslovuje.

Takto stanovená hypotéza se po získaných výsledcích potvrdila. Dotázaní uváděli, že se s tématem umírání a smrti v uměleckém díle, především ve filmu, knize

nebo divadelní hře, setkali. Takto vyjádřené umírání a smrt však považují za součást daného díla a nijak se jich to nedotklo a ani je toto dílo neoslovilo.

V posledních letech se objevuje stále více autorů, kteří se zabývají tématem umírání a smrti. Jedná se o autory, kteří řeší tuto problematiku z hlediska odborného, ale také o autory, kteří toto téma zahrnují do literatury obecně. Z výsledků mé práce je patrné, že lidé si nevybavují mnoho literárních děl zachycujících tuto tematiku, spíše si vybaví mnoho filmů, kde je umírání a smrt zachycena. To však může být známkou toho, že lidé již nechtou tolik, jak tomu bylo dříve. Je ale zřejmé, že lidé si zachycení tohoto tématu v uměleckém díle uvědomují, přestože je to nijak neoslovuje.

Z výsledků mé práce je také zřejmé, že lidé o smrti přemýšlejí. Především přemýšlejí nad situacemi, kdy dojde k úmrtí někoho blízkého z rodiny. Pak přemýšlejí o tom, jak by se zachovali, co by všechno bylo potřeba zařídit a jak by bylo zacházeno s umírajícím.

Domnívám se, že výsledky mé práce mohou posloužit k informování široké veřejnosti i odborné veřejnosti o vlivu umělecké tvorby na pohled vybraného vzorku populace na záležitost umírání a smrti.

7 Seznam použitých zdrojů

1. ARIES, P.: *Dějiny smrti. Díl 2., Zdivočelá smrt.* 1. vydání. Praha: Argo, 2000. 410 s. ISBN 80-7203-293-3.
2. BÁRTLOVÁ, S. – SADÍLEK, P. – TÓTHOVÁ, V.: *Výzkum a ošetrovatelství.* 2. přepracované a doplněné vydání. Brno: Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů v Brně, 2008. 185 s. ISBN 978-80-7013-467-2.
3. BERANOVÁ, M.: *Slované.* 1. vydání. Praha: Panorama, 1988. 308 s.
4. BÖTTGER, W.: *Kultura ve staré Číně.* 1. vydání. Praha: Panorama, 1984. 223 s.
5. ČAPEK, J.: *Kulhavý poutník.* 1. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1985. 175 s.
6. DAVIES, D., J.: *Stručné dějiny smrti.* 1. vydání. Praha: Volvox Globator, 2007. 186 s. ISBN 978-80-7207-628-4.
7. FARKAŠOVÁ, D. – UHROVÁ, J. – NOVOTNÁ, J.: *Výzkum v ošetrovatelství.* 1. vydání. Martin: Osveta, 2006. 87 s. ISBN 80-8063-229-4.
8. GOLDMANN, R. – CICHÁ, M.: *Etika zdravotní a sociální práce.* 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. 126 s. ISBN 80-244-0907-0.
9. HAŠKOVCOVÁ, H.: *Lékařská etika.* 3., rozšířené vydání. Praha: Galén, 2002. 272 s. ISBN 80-7262-132-7.
10. HAŠKOVCOVÁ, H.: *Thanatologie: nauka o umírání.* 2. přepracované vydání. Praha: Galén, 2007. 244 s. ISBN 978-80-7262-471-3.
11. JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese.* 1. vydání. Praha: Triton, 2003. 223 s. ISBN 80-7254-329-6.
12. JOHNSON, P.: *Civilizace starého Egypta.* 1. vydání. Praha: Academia, 2002. 262 s. ISBN 80-200-0949-3.
13. KAMENAROVIĆ, I., P.: *Klasická Čína.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. 281 s. ISBN 80-7106-397-5.
14. KELNAROVÁ, J.: *Thanatologie v ošetrovatelství.* 1. vydání. Brno, Littera, 2007. 112 s. ISBN 978-80-85763-36-2.

15. KERRIGAN, M.: *Historie smrti: pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. 1. vydání. Praha: Deus, 2008. 187 s. ISBN 978-80-87087-55-8.
16. KLANICA, Z.: *Počátky slovanského osídlení našich území*. 1. vydání. Praha: Academia, 1986. 259 s.
17. KLÍMA, J.: *Lidé Mezopotámie*. 1. vydání. Praha: Orbis, 1976. 333 s.
18. KŘIVOHLAVÝ, J.: *Křesťanská péče o nemocné*. Praha: Advent, 2001. 123 s.
19. KUTNOHORSKÁ, J.: *Etika v ošetrovatelství*. 1. vydání. Praha: Grada, 2007. 163 s. ISBN 978-80-247-2069-2.
20. LECOUTEUX, C.: *Přízraky a strašidla středověku*. 1. vydání. Praha: Volvox globator, 1997. 221 s. ISBN 80-7207-059-2.
21. MISCONIOVÁ, B.: *Péče o umírající - hospicová péče*. Národní centrum domácí péče České republiky, 1998. 96 s. ISBN 80-239-1915-6.
22. NAVRÁTILOVÁ, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3.
23. NOVÁKOVÁ, R.: *Pečovatelství I*. 1. vydání. Praha: Triton, 2008. 119 s. ISBN 978-80-7387-085-0.
24. OHLER, N.: *Umírání a smrt ve středověku*. 1. vydání. Jinočany: H&H, 2001. 409 s. ISBN 80-86022-69-2.
25. RŮŽIČKA, R.: *Medicína dávných civilizací*. Olomouc: Poznání, 2004. 346 s. ISBN 80-86606-18-X.
26. SCHERER, G.: *Smrt jako filosofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005. 271 s. ISBN 80-7192-914-X.
27. SÍGL, M.: *Co víme o smrti*. 1. vydání. Praha: EPOCH, 2006. 416 s. ISBN 80-87027-11-6.
28. TARTHANG, T.: *Starověký Tibet*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2006. 375 s. ISBN 80-70-21-844-4.
29. VACHALA, B.: *Starí Egypťané*. 1. vydání. Praha: Libri, 2001. 239 s. ISBN 80-7277-060-8.

30. WATTERSON, B.: *Egyptané*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 388 s. ISBN 80-7106-774-1.

8 Klíčová slova

umírání

smrt

peklo

očistec

pohřební rituály

smrt v literatuře

9 Přílohy

Příloha 1: Dotazník určený respondentům dvou věkových skupin

Příloha 1: Dotazník

Dobrý den,

Jmenuji se Zdeňka Srpková a studuji 3. ročník oboru Rehabilitační-psychosociální péče o postižené děti, dospělé a seniory na ZSF JU v Českých Budějovicích. Ráda bych Vás poprosila o vyplnění dotazníku k mé bakalářské práci na téma *Poetika smrti a umírání v tradici a současnosti české kultury*. Dotazník je anonymní a bude použit pouze pro účely bakalářské práce. Předem děkuji za Váš čas a ochotu k jeho vyplnění.

Otázky:

1) Věk:

- a) 15-25 let
- b) 45-60 let

2) Jste věřící?

- a) ano
- b) ne

3) Jaké je vaše dosažené vzdělání?

- a) základní
- b) střední odborné (učiliště)
- c) úplné střední (maturita)
- d) vyšší odborné
- e) vysokoškolské
- f) jiné (prosím doplňte).....

- 4) Co si představujete pod pojmem umírání?
- a) období selhávání životních funkcí
 - b) období uvědomování si blízkosti vlastní smrti
 - c) období od sdělení závažné nevyléčitelné diagnózy až do smrti
 - d) nechci se tímto tématem zabývat
 - e) jiné (prosím doplňte)
- 5) Smrt jako konečné období pro Vás znamená:
- a) nezvratné ukončení základních životních funkcí
 - b) stav, kde končí naše zkušenost, je výzvou smyslu života
 - c) poslední a přirozená etapa našeho života, která k životu patří
 - d) jiné (prosím doplňte).....
- 6) Přemýšlel/a jste někdy o smrti? Pokud na tuto otázku odpovíte ne, odpovídejte prosím až na otázku č. 8.
- a) ne, na to se cítím příliš mladý/á
 - b) ne, přemýšlení nad smrtí by pro mě bylo příliš tíživé
 - c) ano, je to pro mě přirozená myšlenka
- 7) Čeho byste se v souvislosti se smrtí obával/a?
- a) jak bude naloženo s mou pozůstalostí
 - b) jaké by bylo finanční zabezpečení mé rodiny
 - c) vyřízení závazků vzniklých za mého života
 - d) jiné (prosím doplňte).....
- 8) Hovořil/a jste někdy s někým o smrti?
- a) s nikým
 - b) s přáteli
 - c) s rodiči
 - d) se svými dětmi

- e) s duchovním
- f) jiné (prosím doplňte).....

9) Domníváte se, že prezentace smrti a umírání je v akčních filmech:

- a) normální a netřeba se tím zabývat
- b) povrchní a zkreslující
- c) naprosto nevhodné a vede to k pohrdání životními hodnotami

10) Vzpomněl/a byste si na nějaké umělecké dílo (kniha, divadelní hra, film...), které Vás obrazem umírání a smrti dojalo, přinutilo přemýšlet o této záležitosti a proč?

.....

.....

.....

.....

.....

11) Máte nějakou zkušenost s umíráním a smrtí ve svém nejbližším okolí a jak jste tuto smutnou záležitost řešili? Pokud ne, jak byste předpokládali, že budete v takovém případě postupovat?

.....

.....

.....

12) Domníváte se, že umělecká tvorba (kvalitní literatura, divadelní hra, film, apod.) může a má přispívat ke kultivaci člověka v souvislosti s umíráním a smrtí?

- a) ano, určitě může a má
- b) ne
- c) nevím, nemám o tom představu